

Іван Гончаренко

ЛУБНИ

Рідне місто в моїх виростає думках,
постає над Сулою на кручах.
Та, на жаль, я давно не бував у Лубнах
у зелених,
вишневих,
квітучих,
хоч заїхати збиравсь,— та не вибрались дні:
що намічував, те не збулося...

Тільки їхати не раз шепетівським мені
через рідні місця довелося.

Коли поїзд швидкий в теплий ранок весни
привітає дзвінком Солониця,—
Я у тамбур іду, щоб на тихі Лубни,
на зелені сади подивиться.

... Впізнаю у садах правий берег Сули,
монастирську дзвіницю високу
і будівлі казарм, там, де курси були
восени двадцять п'ятого року.

І пригадую я той перейдений час,
комсомольську роботу в окрузі,
мою першу любов...
І, звичайно, про вас,
незабутні минулого друзі...
— Незабутня моя комсомольська пора!..
Де узяти вогненного слова,
щоб родилася ти, ожила спід пера
бойова,
переможна,
чудова!..

Київ, 1937 р.

Ст. Крижанівський

НАД МОГИЛОЮ БАТЬКА

Тут батько мій лежить на цвинтарі старім.
Землі горбок рудий, ані хреста, ні камня ...
Лиш я стою, схилившись над ним,
Лиш я йому як пам'ятник і пам'ять.

Блакитне півдня небо. Сон могил.
Земля зелена задивилась в небо.
Тут жив я, звідцїля пішов за небосхил,
І ось, земля моя, я повернувсь до тебе.

Жив батько з нами над ставком у хатці,
Співав пісні за шевським верстаком,
Горілку пив і посуд бив, бо в чарці
Єдину втіху мав, земля йому пером!

Без музики й пісень, у теплий жовтня день
Його із прапором червоним хоронили.
З містечка сила надійшла людей
До батькової свіжої могили.

Він чоботи їм шив, горілку з ними пив,
Коли ж тверезий був, то й розуму учив.
Шевці, кравці й цирульники підпили
Несли труну й промови говорили ...

Я думаю, що з часом шезне й слід
На цім зруйнованім до щенту кладовищі.
А пам'ятник йому б поставить слід,
Хоча б за те, що ми незмірно вищі

Його думок, і прагнень, і стремлінь,
Що ми, народжені од нього діти,
У вічній зміні днів і поколінь
Не марно хочемо життя прожити !..

Тут батько мій лежить на цвинтарі старім,
Де стародавні верби похилились.
Стою один, молодший син, над ним,
І в даль дивлюсь од рідної могили.

Вмираючи отець мені заповідав,
Щоб чесно жив і не кривив душою.
Я чесно жив. Служив, пісні співав,—
Зерна брехні не знаю за собою!

Іще мені отець мій заповів,
Щоб, вийшовши із наймитського роду,
Не загордивсь і вірність хоронив
Землі своїй і своєму народу.

І ти, мій сину, коли я піду
В останній бій проти старого світу
Й за щастя наше може упаду,—
Не забувай оцього заповіту!

Нас батько вчив, про наше щастя дбав,
За те його і поважали люди.
Хоч вік проживши, щастя він не мав
Та вірив дітям — неодмінно буде!..

І я тепер на цвинтарі старім
Над прахом батьковим, вечірньою порою,
Стою, мов пам'ятник живий над ним,
Бо світ новий одкривсь передо мною!

Травень, 1937 р.
Одеса

Ефраїм Райцин

НАД АМУРОМ

ПОВІСТЬ¹

XVII

Наближався кінець місяця. Коней на лісозаготівлях працювало менше, ніж було запроектовано. В лісі лежало невизначених три тисячі кубометрів, а виконання плану підраховувалось по кількості завезених на річку деревин. Становище лишалось напруженим. Виробнича нарада збиралась через вечір. Вишукували способів, як краще розмістити сили, щоб вийти з прикрого становища.

Для особистих справ не лишалось часу. Генах увесь по вуха пірнув у громадські справи і навіть радів цьому. Тільки кілька тижнів, коли його була любовна пропасниця, він тепер згадував як якусь не зовсім пристойну хворобу, що соромно перед людьми признаватися. Єти він не забув. Перше кохання, виявляється, не так легко вирвати з серця. Проте, це чуття не перешкоджало тепер Генахові бути активним робітником на лісозаготівлях, не викликало занепадницьких настроїв. Тепер, здавалося Генахові, ніщо не зможе його вивести з стану душевного спокою, якого він досяг тут у повсякденній захватній боротьбі з природою, у товаристві людей, сильних і сміливих на роботі, простих і щирих у поведженні, свідомих і чесних у своєму ставленні до державних завдань. Весь час роботи в лісі він зберігав звичну лагідність і це найбільше тішило. Генах сам лякався несподіваних вчинків, які він часом робив всупереч розумові під впливом раптового чуття. Найбільше мучило його те, що виконавши щось таке несподіване для самого себе й для сторонніх, він добре розумів, що не слід чинити зопалу, що треба спершу все добре зважити, розумів і все ж не міг в такі моменти опанувати себе.

„Можливо, що моя запальність від молодості і з часом промине. Хоч з другого боку я й зараз не старий, а нібито трохи заспокоївся. Мабуть що в колгоспі я не так підпадаю під вплив колективу, як тут. Отож особисте набувало хворобливих розмірів і штовхало мене на необмірковані вчинки“.

¹ Початок див. „Л. Ж.“ № 4, № 5 1938 р.

Так думав про себе Генах, вертаючись до бараків після щоденної роботи в лісі. Малеев мовчки йшов поруч. Вони сьогодні натовпилися, і розмовляти не хотілось. Попереду лісодубів бігла Жуста — вовкоподібна собака Абдула, зупинялась коло кожного куща, обнюхувала його і, висунувши язик, бігла далі. Довгі тіні дерев розліновували навскоси зім'яту сторінку білого зошита — річки, списаної химерними, невідомими Генахові письменами. Насувалась темінь. Ліс ніби заплющував повільно очі, готуючись до сну. Спокій довколишньої природи передавався людям. Вони йшли, думаючи про близький, оновлюючий сили відпочинок.

За вечерею Генахові дали листа від матері. Вона старанно виписаними бісерними літерами повідомляла сина про події в колгоспі. Кейла пишалася своїм умінням написати гарного листа і пересипати його дотепними приказками та старо-єврейськими біблійськими словечками. Звичайно небажуча в розмовах, особливо з сином, вона на письмі дозволила собі розкіш потеревенити з ним про всі домашні новини.

З апетитом заїдав Генах кожну новину жирним шматком вареної свинини і читав далі. Раптом він різким рухом відсунув від себе тарілку. Останні рядки схвилювали його. Генах раптом підвівся і, нічого не відповідаючи на здивоване запитання Малеева, підійшов до висячої на стіні лампи, де було видніше. Він ще раз прочитав:

„З драмгуртком сміх і сльози. Готували так довго спектакль, наготували цілий полумисок, а ніхто і в рот не хоче взяти. Повіз Воля свій драмгурток в район, де переглядали самодіяльність. Його мати Хася нагадувала перед від'їздом всім і кожному окремо, щоб не забули там сказати, хто керівник гуртка, і щоб подякували при всьому чесному народові її синочка. Але дякувати не довелось. У районі обізналися з спектаклем і навіть не допустили на сцену. Сказали: „беліберда, не варто було праці“. Повернулися ні в сих, ні в тих. Воля від сорому заявив, що хоче покинути колгосп. Шолем його не затримував. Воля теж не дурний. Він з місяць залицявся до нашої нової вчительки — ти їй здається бачив? — Софи Лін. То ось хотів забрати її з собою на Захід. Лишилися біліти знову без учительки. Але і тут йому не поталанило. А на Сту страх подивитися. Приїхала з курорту така гарна, повненька, а зараз почорніла як смерть, кращих у землю ховають. Що це з дівчиною зробилось, не второпаю. Тепер у лихе око вірити не личить...“

Далі Генах не читав. Він второпавав, яке „лихе око“ пошкодило Єті.

„Так ось чому вона писала про дружню підтримку“, — про бурмотів Генах. — „Вона вже знала певно про своє лихо, зверталась до мене по допомогу, а я їй навіть не відповів“.

Генах вискочив на двір і побіг до бараку, де жив завідувач.

Він ще нічого виразного не додумав до кінця, але знав, що треба негайно побачитись з Григорієм Абрамовичем.

Завідувач сидів, скривившись, коло столу і сердито дивився на принесену вечерю. Він цілий день гасав по лісу, нічого з ранку не їв і відчував нестерпний біль у животі. У нього починався черговий випадок язви шлунку.

— Ну, що тобі?— буркнув він Генахові.

— Мені, Григорій Абрамовичу,— сказав Генах схвильовано і рішуче,— треба на тиждень додому поїхати.

— А мені може треба на місяць в лікарню лягати, операцію робити.

— Я без жартів, мені конче треба.

— І в мене без жартів. А, ось бачиш, сиджу тут з тобою в прориві.

— Прорив...— зніяковів Генах.— Я ж тільки на тиждень може навіть менше. Я ж свою норму перевиконав...

— Як він вам подобається?— звернувся завідувач до присутньої аудиторії.— Він перевиконав норму і має право їхати додому. А що там такого трапилось?

Генах зніяковів ще більше і від цього розсердився.

— Трапилось таке, що мушу бути дома. Листа щойно одержав.

— Виліземо з прориву, тоді поїдеш,— сказав Григорій Абрамович, механічно присунув до себе вечерю і знову відсунув ще далі.— Ти, Генах, комсомолец. Я вважаю тебе свідомим робітником. Як же ти не розумієш, що ближчими днями я нікого не можу відпустити? Ти ж у мене не один, ще багато хто просить відпустки. Що вони заспівають, коли ти поїдеш завтра? Що скажеш мені робити з робітниками, яким теж треба їхати, але вони мовчать, держаться, розуміють, що не час тепер.

Генах глибоко зітхнув і, не дивлячись на зава, сказав похмуро:

— Я мушу завтра поїхати і ви дасте мені на тиждень дозвіл.

— І не подумаю,— знову скипів Григорій Абрамович.

— Тоді поїду без дозволу.

— Можеш, у такому разі, не повертатися сюди. Нам зриники не потрібні. Іди. Мені з тобою нема чого більше говорити.

Генах постояв з хвилину, потім, похнюпившись, мовчки вийшов.

XVIII

„Упертий осел!“— лаяв себе безперестанку Генах.— „Ах, який же я осел і дурень!“

Ще тільки вчора він був стахановцем у лісі, заробив за короткий час собі авторитет, робітники поважали його і осел

одним вибриком пустив усе за вітром. Як вередлива корова, що хвицьнувши, перекидає повну дійницю з молоком. Всі відсахнулись від нього. Малеев спробував умовити його, щоб кинув дурну витівку їхати додому в такий гарячий час, а потім сплюнув і відійшов набік. Мойше Соловей спочатку злякався:

— Мати померла?—спитав він.— Ні? А що ж, захворіла? Теж ні! То скажи, по-людському, який гедзь укусив тебе. Мовчить, як води в рот набрав...

— Не чіпайте його, а то заплаче,—засміявся Бейль.

Генах зщулився на санках. Він іде геть з Трека. Він чує обурені голоси товаришів. Особливо допікає йому Абдул.

— Це ти назвав його паничем?—звертається Абдул до Мойше.— Дійсно, панич. Видно набридло білі ручки мозолями кривати на брудній роботі. Білоручка!—процідив Абдул з прикритством і повернувшись до Генаха спиною, почав щосили батожити коня.

„Упертий осел!“—сердито бурмоче Генах.—„Ах який осел!“ Вони всі мають рацію. І Григорій Абрамович, і Малеев, і Мойше Соловей. Звичайно Абдул знає, що Генах не панич і мозолів не боїться. Але і він має рацію, лаючи його. Лайка цілком заслужена. Розумна людина зламала б свою впертість і послухалася порад товаришів.

„Ще й тепер не пізно“, закрадається думка в голову, можна скочити з саней—речі візник привезе ввечері разом з харчами—і пішки повернутися на лісозаготівлі. Там пробацять йому, коли він по щирості визнає, що утнув казнащо. Григорій Абрамович сердито вилає його за те, що голову морочить зайнятим людям, а потім дружньо лясне по плечу. Малеев удасть, що взагалі нічого не трапилось, тільки частіше сміятиметься безпричинно, щоб розвіяти Генахову ніяковість. Абдул розкаже підчас перерви одну з незчисленних своїх мисливських пригод, або історію з часів громадянської війни, коли копав вугілля на Сучані і партизанив, або з тих часів, коли шукав золото в Сіхоте-Алінь. А Мойше Соловей і Бейль... Та даремні мрії. Він знає, що не злізе з саней і не повернеться на лісозаготівлі.

Про Єту зараз турбуватися нічого. З Єтою поговорити буде легко. Вона, можливо, не запитає навіть, чого він так скоро приїхав з лісозаготівель. Гірше буде з Шолемом Сівком—головою правління колгоспу, з комсомольцями, з колгоспниками. Вони напевно запитають, вони зажадають відповіді, і їх абищицею не відбудеш. Це не Малеев, чи Григорій Абрамович, з якими певно ніколи не зустрінешся. Що їм сказати, як виправдатися, чи хоча б як-так пояснити свій чудернацький, на їх погляд, приїзд?..“

Генах з досади щосили стукнув кулаком по краю саней. Гострий біль защемив серце. Він широко розплющив очі,

навколо була темрява. Йому здалося, що він на своєму ліжку в бараці, ні, він падає в бездонне провалля...

Ось і колгосп. Півторитонка торохтить, підстрибує на замёрзлих грудках нерівного шляху. Смеркає. Залізна бочка-як і дорогою з колгоспу на лісозаготівлі — підтанцьовує в кузові і насувається на Генаха. Вона навалилась, дихати важко. Бочку підштовхує Шолем Сівак. Краще з ним зараз не зустрічатися. Мерщій додому.

Кейла побачила сина у вікно. Помітно зраділа. Потім злякалася. Матері мають звичку лякатися. Потім побачивши, що він цілком здоровий і після хвороби навіть підрум'явився в лісі, Кейла заспокоїлась. Утрималась від запитань. Вона заметушилась по хаті, підкинула в пічку дров, щоб син зігрівся з дороги, потім подала миску з водою, нехай помийється і змінить сорочку. Заходила готувати вечерю.

— Чи змерз дорогою? — запитує Кейла.

— Ні, мамо, в кожусі не страшно.

— А сьогодні мороз!

— Еге ж, за ніс щипає. Проте в хаті тепло.

— Я недавно протопила.

— Дров вистачає?

— Є з піввоза. Правління обіцяє на цьому тижні ще один віз дров.

— Не знаєш де Шолем?

— Мабуть у себе вдома.

Розмова тягнеться повільно, буденно, ніби Генах нікуди не виїздив. Мати видно жде, щоб син сам сказав, чого приїхав, а він удає, що не розуміє цього і розпитує про різні господарські речі.

— Засмажити тобі яєшню чи суп зварити? — запитує мати.

— Я не голодний, — підводиться Генах. — Піду на часинку. Повернуся швидко і тоді вечерятиму.

— А то б раніше повечеряв, — наполягає Кейла, — з дороги певно охляв.

— Ні, мамо, піду. Після вечері пізно буде, і спати захочеться. Треба до правління, а потім до комсорга Шермана. Ні, до комсорга раніше, а вже потім до правління...

Генах чує свій голос і не пізнає його. Якийсь чужий, дерев'яний, рипливий. Це не людський голос, так рипіло його дерев'яне ліжко в бараках на Треці.

— Я покинув лісозаготівлі, в момент, коли всі там штурмують прорив. Адміністрація і комсомольська група не дали згоди на мій від'їзд, а я все-таки поїхав. Отже, я порушив виробничу і комсомольську дисципліну. Отже, я втратив право бути комсомольцем. Отже...

Голос Генаха осікається. Він витягає з кишені комсомольський квиток і кладе на стіл перед Шерманом.

— Отже, отже, — дивується комсорг, — отже, нічого не ро-

умію з твоєї патяканини. Коли ти такий свідомий і розумієш, що не мав права залишати лісозаготівлі, чого ж ти їх залишив?

Що можна відповісти на таке запитання?

— Візьми покищо квиток до себе. (Голос Шермана такий холодний). А завтра на закритих комсомольських зборах ти нам даси пояснення і тоді вже вирішимо.

Генаха ніколи не оперували, однак йому здається, ніби він після ампутації руки чи ноги. Комсомольський квиток ще лежить у внутрішній кишені піджака. Серце калатає, і ще ніби торкається пружної оправки квитка, але ж оперованому здається кілька днів після операції, що в нього свербить відрізана нога, хоч добре знає, що ця нога свербіти вже не може.

— Дай перше слово Генахові,— каже Єта.— Послухаємо, що він нам скаже.

Вона в осінньому пальтечку. Руки почервоніли від морозу. Обличчя в неї таке ж миле, як і раніше, а очі, очі гнівні і не дивляться на нього.

Треба говорити. Збори чекають. Всі комсомольці насуплені. Треба говорити. Але що? Все вилетіло з голови. Не те. Не те він каже...

— Ганьба!

— Буза!—заперечує хтось другий.

— Прошу слова,—нервово підводиться з місця чорнявий хлопець і, не чекаючи дозволу голови зборів, сипле скоромовкою:—Генах пропонує виключити його з комсомолу. Став, розумієте, в гарну позу, показує свою „свідомість“. Ні, товаришу Гесін,—на такий гачок нас не піймаєш. Думаєш: нашкодив і сам себе покараю? Не вигорить! Товариші, ми не знаємо, що він там накоїв. Але і сказаного ним досить, щоб побачити лице злісного зривника роботи.

Ніхто не дивиться на нього. Всі комсомольці похмурі і видно повні обурення. Тільки один глянув на нього дружньо. Це його помічник на тракторі.

— Ми ще не забули, як він відмовився від виділеної для нього хати в інтересах колгоспу...

— Словом, розумієте,—не стерпів чорнявий хлопець,—виходить так. За те, що Генах кинув Шерманові на стіл комсомольський квиток, висловити йому, розумієте, подяку. Так чи ні?

Єта гостро дивиться і суворо морщить брови.

— З комсомолом жартувати, примхи свої провадити не можна. Не можна, товаришу Гесін, в напружений момент покидати виробництво і цим давати поганий приклад іншим, і зовсім неприпустимо шпурлятися комсомольським квитком. Я підтримую пропозицію Боруха. Гесіну тут не місце.

— Вилазь!

До нього кинувся Борух і Абдул: „Вилазь“! Хіба Абду комсомолец? „Вилазь“!— кричав Шерман. Хтось добре штурхнув у бік.

— Вилазь,— почув Генах голос Малеева.

„Звідки взявся тут Малеев?..“

— От, лежебока!— не відступався Малеев.— Зарився з головою в подушку і пухне як граф після доброї чарчини.

Генах розплющив очі: барак, Малеев... Он сидять на ліжках Соловей, Бейль...

То це був тільки сон? Він з лісозаготівель не тікав! І комсомолу його не виключали!

Генах скочив з ліжка, схопив Малеева, почав термосити його і кружляти з ним по бараку.

— Оце мені робітники,— почувся жартівливий голос Григорія Абрамовича. Він стояв на порозі і з усмішкою дивився на свою кращу пару лісорубів.— З самого ранку танці починають. Чи в цирк готуетесь?

Генах засоромився. Він був босий і в самій білизні. Танцюрист у такому вбранні справді повинен був мати кумедний вигляд.

— От що, хлопці,— звернувся до всіх Григорій Абрамович.— Я одержав листа з контори. Через тиждень до Біробіджана приїздить народний комісар. Він зустрінеється із знатними людьми області. Ми зможемо послати на цю зустріч двох наших найкращих стахановців. А хто у нас кращі?— Григорій Абрамович зробив паузу.— Протягом ближчих шести днів кожен з вас може заслужити право зустрітися з наркомом. Держіться, хлопці! Сусідній барак нахваляється, що дасть обох делегатів. Мені здається, що як схочете, ви зможете їм утерти носа. То як? Ви повинні дати відповідь, але не тут на словах, а в лісі, кубометрами.

XIX

В бараці, після цілоденної роботи на морозі, було приємно посидіти часинку перед сном і погомоніти. Смолисті кедрові дрова весело потріскували у печі, газові лампи не чаділи і освітлювали кількох літніх робітників, що мальовничою групою посідали на ліжках і лавках навколо Мойше Солов'я. Він сьогодні не здужав і щоб не сидіти склавши руки, лагодив сусідам по бараку підтоптати чоботи та валянки.

Молодь пішла в їдальню-клуб на кіно-сеанс, а потім потанцювати. З ними пішов і звичайний тут після роботи барачний гамір.

Було затишно і тихо. Розмова дзюркотіла, не виходячи з спокійного річища: яка в кого була сьогодні дільниця, чи поменшає ближчими днями мороз, куди завтра пошлють рубати ліс, і коли цього року почнеться весна, і що будуть сіяти...

Мойше відкусив зубами дратву, оглянув закінчену латку в чоботі і, видимо, сам залишився задоволений своєю роботою.

— Отож, — скористався він хвилинною мовчанкою в бараці і відповів на свої думки, — такі то діла. Раніше бувало євреї тільки те і знали, що погроми на свою голову, правожительство, арешти, вислання по етапу, „черту оседлости“ і пристави з исправниками, що накладали штрафи та брали хабарі. Євреї були найостанніший з останніх, а тепер до нас у Єврейську автономну область нарком приїздить. От! Міністр, іде в гості до євреїв.

— Хто його знає, хто був найостанніший колись в Росії, — казав Абдул. — І нам, татарам, було тоді не з медом. Однаково колись лаялись: „хуже жида“, „хуже цыгана“ або „хуже татарина“. Однаково переслідували всіх „іногородців“. Ну, а тепер євреї мають свою автономну область, татари — свою автономну республіку, так само киргизи чи туркмени. Тепер всім народам добре.

— Не всім і не скрізь уже добре, — почувся сумний голос Шовзія з Абдулової бригади.

На нього оглянулись співчутливо. Згадали, що його сім'я живе в уярмленій Кореї.

— От між іншим, — сказав по короткій мовчанці Абдул. — Недавно мені тут розповіли казочку. Хороша казочка. Якщо маєте охоту послухати, слухайте.

Робітники зручніше вмостились кожен на своєму місці і Абдул почав:

— За наших часів, казки, звичайно, оповідали про царів, про принців. Ну і я про царя...

„За високими горами, між дрімучими лісами, понад морем — океаном, не скажу в якому краї жив та був собі цар. І був той цар, як звичайно, лихої вдачі та з жорстоким серцем. З дитинства і по самий останній свій день він ніколи не плавав, ніхто не бачив сльозинки на царевих очах, не чув від нього ласкавого слова. Цар за все його собаче життя нікому добра не зробив, а тільки і знав, що мучити людей і тварин. Щодня вигадував він щось нове, щоб допекти всім, щоб заляпастити всім життя. День, коли він нікого не замучив до смерті, був для того царя потьмареним і він на завтра наполужував своє, вигадував ще жахливіші тортури для своїх рабів.

Але з часом його перестала тішити кров, що лилася щодня широкою річкою. Він раз-у-раз вигадував нове, нацьковував рабів і звірів одне на одного. Для того тільки і збудував собі цирк, щоб дивитися там, як звірі й невільники перегризають одно одному горло.

Проте й цього було йому недосить. Він хотів, щоб не тільки люди і тварини, а навіть рослини, які не мають зубів

і кігтів, теж почали між собою жорстокий бій не на життя а на смерть.

Був у того царя величезний сад. Найкращі, найцінніші дерева, кущі і квіти з усього світу були в тому саді зібрані найсмачніші, найспоживніші фрукти, ягоди і овочі зростали там, милуючи зір людський, приваблюючи туди різних птахів і звірів. То ось цей чудовий сад у своїй божевільній люті цар теж не пошкодував, заборонив заходити до нього, прибирати його і навмисно розкидав там насіння різного сорту бур'янів, лишай і моху, відомих своєю жадібністю, зажерливістю і паразитизмом.

Бур'яни за короткий час захопили всі вільні і зайняті іншими рослинами клаптки землі, мох, лишай та інші паразити посідали на стовбурах, листі і корінні дерев, висмоктували всі соки з них і чужим коштом зажили собі, не журячись.

Цар подеколи заходив до саду, бачив, як миршавіє і сохне все довкола, з насолодою вдихав у себе отруйні запахи вовчих ягід, блекоти, мухоморів і чортового зілля, бо знав, що вони сіють смерть навколо себе, а все, що пов'язано з смертю, було йому любе.

Сад рясно заріс чортополохом, будяками, мочарями і кропивою. Рослинам дедалі робилося тісніше, сутужніше. Почали вони тоді каверзувати, капості робити одне одному.

Гіллясті високі дерева розкинули на всю широчінь верхів'я, заступили небосхил, щоб набратися сил у сонця, щоб відсвітжитися під літнім дощем, щоб заморити в темряві спразі своїх менших братів, а тоді загарбати собі їхні смужечки землі.

Кущові низкорослі дерева боролися по-своєму. Вони простягали якнайдалше і якнайглибше своє коріння в ґрунті, щоб голодом заморити сусідів.

Рослинам з тонкими хиткими стовбурами не сила було змагатися з такими деревами, як дуб, чи липа, кедр, чи заморське дерево екваліпт. Вони вдалися до хитрощів, чіплялися за гілля сусідніх дерев, вилися навколо їх стовбурів, пнулися вгору до світла, і часом душили їх у своїх обіймах.

Кожен з них розкидав насіння якнайдалше, щоб молододу паростю захопити нові клапті землі.

Сад обернувся на непрохідні хащі. Повсякчас було в ньому темно, вогко, повсюди тхнуло цвіллю. Старі дерева не витримували. Коли на сад налітала буря, вони падали. Але й самою смертю вони старалися завдати сусідам шкоди. Падаючи, вони трошили все, що було на їх шляху, вкорочували віку молодим деревцям, які могли б ще жити і жити.

Розкошували лише всілякі паразити. Вони живилися соками інших рослин, буйно плодилися і гора не знали. А щоб їх не знищили, пустили поговорі по саду, що всім занапащує життя виноград.

Непоказним корисним кущем поруч пишних бананів і пальм, численних екваліптів і кучерявих яблунь, соковитих вишень і золотих апельсинів, зростав у саді виноград. Його віти схилились до землі, не витримуючи важких гронів з солодкими ягодами. Коли сад занедбали, виноградний кущ теж залишився на призволяще. Ніхто не турбувався, щоб сонячне проміння зіграло його. Виноград дичавів разом з іншими мешканцями саду. Він не хотів умирати, він хотів жити. Він почав теж схиливатися за гілля сусідів, жадібно тягся вгору, до тепла, до сонця, далі від мороку і холодної, смертельної для нього сутіні.

Не маючи просторого місця для зростання, позбавлений живлячих соків, виноград змиршавів, перестав гостити всіх солодкими плодами. Віти його вже не схилились до землі, як раніше. Не було куди і від чого схилитися. Важких грон з пахучими ягодами виноградний кущ уже не давав. Він обернувся на дику, витку і повзущу рослину, майже таку ж некорисну і зайву, як і інші ліани, як бур'яни, що душили його звідусіль.

— Виноград нікому жити не дає,— злісно настобурчувався будяк.

— Він усю воду випиває,— сичала блекота.

— Весь харч висмоктує,— шелестів кожному на вухо осот,— згадаєте моє слово, через нього ми всі з голоду помремо.

— Геть з нашого саду!

— Нехай забирається під три чорти, а нам хай не паскудять тут життя.

— Не місце такий бридоті серед благородних рослин.

— Геть! Знищити! Вигнати! Задушити! Викорінити! — тільки й чути було, як сичали бур'яни, вигадуючи щодня нові наклепи на виноград.

Важко було поночі добрати де правда, де брехня. Не дивно, що багато нелихих з природи рослин почали теж думати: „Може і справді виноград таке вредне дерево, як про нього кажуть“.

Нещасний той кущ винограду геть чисто зацькували. Окремі віти, покривлені і безплідні прислухалися до безнастанної лайки на їх адресу і часом теж починали вірити, що вони справді завдають усім шкоди. Вони зненавиділи свій стовбур, відривались від нього, кидались назустріч іншим. Вони ладні були прищепитись до якого завгодно дерева, аби тільки не лишатись виноградною лозою.

— Чого ж, думаєте, досягли вони цим? — запитав Абдул, і сам собі відповів на це запитання: — Вони засохли зовсім, а зненависть до винограду після цього не поменшала.

Абдул закурив. Робітники мовчали. Вони знали, що казка ще не скінчилась.

— Так от,— почав знову Абдул,— важко сказати, коли б мешканці саду розв'язали цю справу. Думка була в них така,

що розв'яжеться вона сама собою лише після того, як засохли остання лозинка на виноградному кущі.

Вийшло проте інакше. Царя того за жорстоке знущання над підданими вбили, повсталий народ урочисто поклявся, що довіку не дозволить нікому царювати над ним. Заборони входити до саду скасували і надумали розбити в ньому квітучий парк для відпочинку й розваг для розкріпаченого народу.

Прибув до саду новий садівник. Не принц-лежебока витребеньками, не цар-кровопивця, а трудяща людина, що дні й ночі, не покладаючи рук, наводила лад у занедбаному саду. А роботи було багато, сад був засмічений трухлявиною, бур'янами, отруйними грибами і захаращений увесь трупами зогнилих дерев.

Плодучі, корисні рослини, що були в саді, новий садівник забезпечив добрим угноєнням, теплом і сонцем, простором і водою. З любові до саду садівник нещадно викорчовував усі шкідливі, нікому непотрібні бур'яни, які отруювали ґрунт і повітря в саду, висмоктували з нього соки і сіяли навколо почуття ненависті, заздрощів, кровожерності. Він їх викорчовував, знаючи, що вони одного тільки прагнули — жити паразитом на чужому тілі.

Боротьба з бур'янами була жорстока і довга. Вони не хотіли одразу підкоритись. Садівник нищив їх в одному місці, а вони з'являлися в другому, захоплювали угноєння, признаючи себе для корисних рослин, репетували, що згодні почати почесному жити, давати плоди, і раз-у-раз робили нові капості.

Та нічого їм не допомоглося. Сапка, лопата й сокира садівника і його помічників знаходили бур'ян, де б він не сховався. Через деякий час сад був прибраний, чепурний і чистий, голловно, просторий. Всі дерева, кущі і запашні барвисті квіти раптом побачили, що в саді просторо, що можна жити в ньому щасливим, мирним життям собі на користь і людям на радість.

„Кляте виноградне питання“ розв'язав садівник так само, як і всі інші питання. Він виділив і для виноградного куща ділянку родючої землі в саду, відрізав усі засохлі, ні до чого не придатні лози і доглядав його нарівні з іншими. Більші дерева захищали виноград від небезпечних холодних вітрів, що часом намагалися продертися зі сходу. Незабаром усі в саді побачили, що виноград знову зацвів, а потім, як і інші його друзі-сусіди по саду, дав плоди. Він укrywся смачними янтарними ягодами і з року в рік вони робляться запашніми та солодші. Виноград спокійно набирається соків і вільно зростає. Знає, що ніколи вже ніхто його не переслідуватиме. Його оточує любов'ю, викохує й пильнує дбайливий садівник...

Абдул замовк. У бараці запанувала тиша. Мойше в захваті дивився на оповідача. Жаль було, що казка закінчилась. У ву-

хах все ще бренив зворушений голос старого татарина, що з такою любов'ю говорив і про виноград і про мудрого садівника.

XX

Альоша Сухіх зробив зайвих кількадесят кілометрів тайгою і надвечір прибув до бурятмонгольського колгоспу. Альоша Сухіх молодий парубок. Йому дев'ятнадцять років. Але він мисливець і його знають на сотні кілометрів навкруги за метке око, несхибну руку, за винятково спокійну вдачу.

Восени Альоша зустрівся віч-на-віч з усурійським тигром і пустив йому кулю в голову спокійно, неначе перед ним був не живий хижак, а рухома мішень на стенді. Було це так: натрапивши на свіжі характерні відбитки тигрових лап на снігу, Альоша зняв рушницю з плеча і пішов по цих слідах. У його мисливському активі були тільки дві тигрові шкури... В Єврейській Автономній області тигри зробились такими рідкими гістями! Він обережно йшов уперед. Він мусив дістати третю шкуру. Альоша був певний, що йде слідом за тигром, але тигр хитрий звір. Він чує мисливця і так довго петляє, поки опиняється позад нього.

В останню мить Альоша зрозумів, що звір підкрадається ззаду і повернувся до нього обличчям. Тигр зробив стрибок. Альоша вистрілив. Обое схибили. Куля пролетіла мимо, тигр перестрибнув через голову Альоші на два метри далі. Він ледве торкнувся землі пружними лапами і вже готовий був до нового нападу. Альоша викинув гільзу патрона з рушниці і стрільнув удруге. Тигр рвонувся трохи вперед і повалився на землю мертвий. Куля влучила в ліве око.

Альошу потім розпитували, невже він не хвилювався при другому пострілі. Адже смерть дивилася йому в очі так близько. Відповідь Альоші була до краю спокійна і цілком слухна:

— Мені не можна було хвилюватися. Я б тоді не поцілив у звіря.

Ні, Альоша ніколи не хвилювався. Проте цього разу удача його зрадила. Він зробив на лижах і пішки кількадесят кілометрів, щоб, побачивши знайомого бурята, бригадира мисливців, крикнути йому здалеку:

— Нарком їде до нас. Учень товариша Сталіна!

Цього разу в його голосі чути було хвилювання.

На вапнякових кар'єрах Біракана і Лондоко, в колгоспах Бірофельда, Сталінська і Ікора, на лісопильному заводі, в золотих копальнях і зворотних паровозних депо, в корейському селі Благословеному над Амуром і вздовж річищ Біджана та Біри з блискавичною швидкістю ширилась звістка:

— До нас приїздить нарком!

Ніколи ще не працювали так в області, як того тижня. За право зустрічі з наркомом змагалися ударники полів і фабрик, лісу і транспорту, шкіл і сільрад, установ і червоноармійських та прикордонних частин. Серця всіх стискувались від радості. Біробіджан налічував вісім років існування і готувався скласти свій перший іспит.

Всі розуміли: наступив день, коли треба на ділі показати одному з керівників партії й уряду, що зроблено, що робиться і, головне, на фактах довести, що область життєва, здатна до дальшого розквіту.

Кожен у ці дні забув на деякий час свої особисті, місцеві, часткові інтереси і відчув відповідальність за загальний стан області в цілому.

Найбільше хвилювались у центрі області—в Біробіджані. Біробіджанці знали, що вони відповідальні, крім області, ще і за зовнішній вигляд свого міста. Вони глянули на нього очима наркома і ще більше захвилювались. Всі звикли, говорячи про Біробіджан, порівнювати його з колишньою станицею Тихонькою, в якій ветерани області оселились 1928 року. Вони порівнювали Біробіджан з Тихонькою, констатували зміни на краще, бачили, що місто безперервно зростає, впорядковується і повні були гордості. Тепер вони побачили те, чого раніше якось не помічали. Поруч з рівними широкими вулицями були розкопані, непроїжджені завулки, не скрізь доведені до кінця дерев'яні пішоходи. Чепурний вигляд рядів нових будинків у центрі псувався потворними, підсліпуватими, скобоченими хатками. Вони глянули на все довкола і засоромились. Засоромились і гарячково взялися за роботу, яку слід було зробити кілька років тому, і яка—хто його зна?—можливо чекала б своєї черги ще чимало днів і місяців.

Був мороз. Тиха погода змінилась на вітер. Великі вантажні машини снували по місту. Возили землю і засипали ями на вулицях, на новому майдані перед вокзалом. Перетягали розібрані старі халупи десь далі від центру на околиці, вивозили сміття. Вітер підганяв машини, подував щосили на свіжозасипаний землею майдан, рвучко шарпав залізо на дахах будинків, підмітав шматки газет на вулицях. Здавалося, що вітер теж допомагає прибирати.

Тільки тепер переконалися всі, як легко упорядкувати місто. І ніяких перешкод чи об'єктивних труднощів немає. Аби була охота, а сили, можливості знайдуться.

Мороз і вітер дужчали. Разом з ними дужчали і темпи на підприємствах, у всьому місті, в цілій області. Холоду ніхто майже не почував. Настрій був святковий і піднесений, як буває у людей, що сподіваються довгожданого гостя і, здається, все приготували до цієї зустрічі. Настрій був переможний, як буває у бійців на війні після перемоги. Настрій був нервовий,

як буває у дитини після довгої розлуки з люблячим суворим батьком, коли ждучи його приїзду, дитина нервується, не знає бо, чи похвалить її батько за успіхи в науках, чи може помітити щось неладне і нахмурить брови.

Всі працювали не за страх, а за совість. На лісозаготівлях без роботи по спеціальності лишилась тільки молода фельдшерка. В ці дні ніхто не приходив до неї по медичну допомогу. Але і фельдшерка не сиділа склавши руки. Вона випускала через день стінну газету, і робітники, вертаючись з роботи, бігли спершу прочитати свіжу стіннівку, а вже потім йшли вечеряти. Газета в руках ініціативної комсомолки, білозубої дівчини в великих валянках і в кожусі, зробилася бойовою, цікавою і багатою змістом.

Генах працював з потроєною енергією. Він не міг заспокоїтись, що мало не втік з лісозаготівель. Правда, це був тільки сон. Генах нікому про нього не розказував і про око людське він начебто ні в чому не завинив, проте, це не виправдання. Сон був настільки реальний, що для Генаха не лишалось сумніву: десь глибоко в душі він майже був готовий утнути такого, що потім довелося б довго шкодувати. Посиленою роботою в лісі Генах намагався спокутувати за свою, припущену в думках провину.

Кінчилось тим, що Генах разом з Абдулом Рамішідовим визнали за найгідніших споміж робітників ділянки поїхати до Біробіджана на зустріч з наркомом.

Це було для Генаха несподівано і радісно.

Так само несподівано і радісно було для Генаха, вже по приїзді до Біробіджана, зустрітися з близькими йому людьми.

— Здор-ров др-руже дор-рогий,— зачув раптом на вулиці Генах.

Він підвів голову. Перед ним стояв добре вдягнений вродливий юнак з сяючим обличчям і широко розкритими для обіймів руками.

Генах теж засяяв. Вони обнялися, радісно оглядали один одного, жадібно розпитували що і як, і не чуючи відповідей, поспішали розповісти про своє життя за ці п'ять років розлуки. Говорив головне „кулемет“, як його жартома прозвав Генах.

— Ти все ще ррикаєш, ніби з кулемета стріляєш,— сказав Генах,— тільки через це я і пізнав тебе. Де твій партизанський чуб і хвацькі маніри? Зробився ти, Яшко, франтом, неначе з Парижа приїхав.

— Майже вгадав,— засміявся Яша.— Я цілий рік був у Москві. Недавно повернувся сюди. А наша область за цей час здорово посунулась вперед! Але не бійся, Геня, роботи ще вистачить нам і правнукам нашим. Ти одружився?

— Ще ...— засоромився Генах.

— Ну, нічого,— весело підморгнув Яша.— Скоро і ти візь-

меш на себе цю громадську навантагу. А я вже батько, дочку маю. Ходім до мене, з жінкою познайомлю.

— Давай краще погуляємо трохи,— запропонував Генах,— місто подивимось, а тоді залюбки і до тебе зайду. Походимо вдвох, поговоримо, подивимось як Біробіджан приготувався до приїзду наркома.

Поговорити вдвох не пощастило. У місті було гомінко. З усіх кутків області поприїздили представники і теж, як Генах, як Яша, висипали веселою юрбою на вулиці, щоб якслід обізнатись з своїм центром. Незабаром Генах серед натовпу помітив Шолема Сівака і Єту. Вони теж угляділи його і пішли назустріч.

Єта розчервонілась, синій беретик зсунувся у неї на маківку і спід трохи скуйовдженого волосся блищали радісні оченята. Зимове пальто добре облягало її струнку фігурку.

„Щось непомітно, щоб вона почорніла вся і схудла від сумування за тим зрадливим баламутом“, подумав з полегкістю Генах.

Шолем теж вочевидь зрадів зустрічі з Генахом, хоч ходи не прискорив. Перша кинулась вперед Єта.

— Звідки ти тут взявся, лісовик?— крикнула вона, міцно потискуючи Генахові руку.— Я була певна, що ти на лісозаготівлях, а виявляється, що тут байдкуеш.

— Тихше,— засміявся Генах,— а то Шолем почує і впише мені догану за прогул. Знайомтесь,— спохватився він,— це наш голова колгоспу, а цю перестаркувату дівчину ти, Яша, колись знав. Пам'ятаєш, на переселенському пункті бігало і несамовито верещало замурзане дівча в коротенькій спідничці?

— Не бреши, Геня,— сказала Єта.— Ніколи я не була верескливою і замурзаною. А вас я одразу пізнала,— звернувшись до Яші.— Ви цього лісового дикуна не слухайте, він завжди любить мене шпиняти. Добре, що наш голова колгоспу тут і не дозволить мене скривдити.

Шолем, усміхаючись, слухав жарти молоді. Він знав, що під цими жартами вони силкуються сховати радісне схвилювання від несподіваної зустрічі.

— Як справи в лісі?— спитав він у Генаха.— Наші там не осоромились?

— Чого ж осоромлюватись,— поважно відповів Генах.— Працюють, заробляють. Тільки Мойше Соловей часто свариться з людьми.

— І там свариться. А чого?

— Того, що нібито коней з нашого колгоспу ставлять на трудну роботу і вони дуже худнуть.

— Це добре,— сказав Шолем.— Ми звідси під'їдемо на вашу ділянку, подивимось, як виглядають і колгоспники і коні. Це непогано, що Соловей по-хазяйському ставиться до колгоспних коней,— повторив він.— А зараз, хлоп'ята, візьміть Єту і погу-

ляйте. Мені треба зайти в деякі установи. По обіді зустрінемось.

Яша хитро поглядав на Генаха і на Єту. Влучивши хвилину, коли вона і Шолем умовлялись, де саме зустрінутися, він нахилився до Генаха і підморгнув лівим оком:

— Казав я тобі, що ти скоро перейдеш до нашого табору, до табору жонатих, і здається, не помилився. Дівчина яка хороша, вона...— Яша не знав, з чим її порівняти, і нарешті знайшов,— не згірша від моєї жінки.

Генах густо почервонів і повернувся спиною до Єти. На останні Яшині слова він засміявся.

— Чого смієтесь?—спитала Єта.

— Та ось подивіться, який кумедний вигляд у цієї бабусі.

Вигляд у бабусі, на яку показав Яша, був дійсно кумедний. Вона йшла посеред вулиці, крутила головою на всі сторони і глибоко та голосно зітхала.

— Чого це ви, тітонько, зітхаєте?—запитала Єта.—Вашу хату знесло, чи що?

— Ах, як хороше,—ще раз зітхнула жінка,—ви не тутешні? Діти мої, коли б ви знали, як тут хороше стало. Ось тут, і там стояли такі халупи, що гидко було дивитися, а тепер їх знесли і, повірите, легше дихати. Так, знаєте, буває, коли зубний лікар вирве непотрібні вам пеньки з рота...

Всі троє весело зареготалися, показуючи при сліпучому світлі сонця здорові, міцні зуби. Стара жінка теж засміялася беззубим ротом. Вона зрозуміла, що її приклад для молоді був непереконливий. Вони з пеньками і з зубними лікарями ще не знайомились.

— Правильно, тітонько,—сказав Яша,—ми вас розуміємо: стало хороше.

— Справді, тут за місяць багато що змінилось,—сказав Генах.—Халупи в центрі дуже псували загальний вигляд міста. І вулиці впорядкували, і куп сміття не видно, і таблички нові прибили на вуглах вулиць. Дивіться, з синьої емалі і білі написи на них єврейською мовою.

— От,—підхопив Яша,—я перші дні після повернення з Москви теж ходив по місту і дивувався, скільки тут встигли понабудувати за рік. А потім, пірнувши в роботу, побачив, як мало ми будуємо. Житлова криза стає на перешкоді всюди, куди не повернешся. І все через твою, Генах, кволу роботу на лісозаготівлях. Лісу бракує для будівництва.

— А ви де працюєте?—спитала Єта.

Яша охоче задовольнив її цікавість. Він любив свою роботу, запалювався нею і міг говорити на цю тему скільки завгодно, аби знайшлися охочі слухати. Піонерробітник, ентузіаст свого діла,—Яша познайомив своїх слухачів з широким планом роботи

серед дітей, складеним в обкомі комсомолу, і з усією пристрасстю доводив їм, як важливо для розвитку області в цілому, правильно виховувати дітей.

Розказуючи про це, Яша перевіряв, як звучить промова, що її він готувався виголосити сьогодні, на зустрічі з наркомом.

— В чому тут суть справи?—запитував Яша запально, ніби перед ним уже була велика аудиторія театру.—Суть справи в тому, що сюди прибувають в основному міські жителі, які з діда-прадіда були відірвані від природи. Вони не звикли до здорової праці на свіжому повітрі, фізично мало розвинені, жили довгі роки скупчено, в брудних містечках і по інерції перенесли свої побутові звички сюди. А діти часто-густо переймають у батьків їх звички та лишаються байдужі до всього, що за межами їх дому, школи, вулиці.

— Я про це часто думав,—сказав Генях.

— Авжеж,—зрадів Яша,—ясно, що треба прищеплювати нашим дітям любов до фізкультури, до свіжого й чистого повітря, привчити їх до охайності, допомогти їм ознайомитися з своєю областю. Ми почали улаштовувати літні екскурсії дітей-геологів, ботаніків, зоологів. Вони збирають різні колекції, складають гербарії, беруть шефство над озелененням міста і палко дискутують, з яких дерев краще насаджувати алеї вздовж вулиць.

— Побачили б ви, з яким запалом члени геологічного гуртка сперечаються, чий район багатший і кращий і що важливіше для країни: графіт чи мармур, сланець чи вапняк, залізо чи золото. А річ ось у чому: влітку було три екскурсії дітей в різні райони і кожна екскурсія доводить тепер, що саме вона одвідала перлину нашої області. Маленькі патріоти, з яких виростуть великі радянські патріоти!

— Що найцікавіше у цьому? Поперше, ці діти—члени різних гуртків—успішно працюють і в інших галузях. Вони основний актив у школах. Подруге, дорослі теж починають захоплюватись інтересами своїх дітей. Я знаю, що кілька чоловік збираються наступного літа зробити, під час відпустки, екскурсії по області.

Яша дивився навколо переможцем. З його губів легко злітали кулеметні черги ррикаючих фраз і навіть старанно причісаний чуб хвацько висунувся спід пілотки, стріпуючись у такт гарячій мові.

— Ех, друзі мої,—мрійно закінчив він,—сидимо десь край світу, глянеш увечорі на небо і здається, що віз не на звичному місці. Чорт зна що! Небо сп'яну, чи що, набік хитнулося. Працюєш цілий день, забуваєш іноді не те, що на небо дивитись, а і як звати тебе. Насправді, як хороше жити на світі і почувати, що будуємо нове, небачене і прекрасне життя. Приємно подумати, що нашою, здавалося б, буденною роботою

ми вносимо щось таке, без чого життя країни не було б таким повним.

Єта спочатку хмурилась і недовірливо дивилась на Яшу. Потім зробилась уважніша і вже не пропустила слова з розмови.

— Знаєте,—сказала вона,—я ось уже деякий час не довіряю тим, хто говорить багато про культуру. Але вам я повірила.

Яша засміявся:

— Чого така немилість до поборників культури?

— Не знаю, як в інших місцях,—відповіла Єта,—а в нашому колгоспі я таке помітила: хто багато говорить про культуру, культурне життя, культурні вимоги і подібні до цього гучні слова, той виявляється нездатним до роботи. А під культурою такі люди розуміють міщанське, затишне життя і байдикування. Тобі певно писали,—звернулася вона до Генаха,—що Воля провалив постановку драмгуртка і поїхав назад, шукати щастя... і дурнів,—додала Єта по короткій паузі,—дурнів, що повірили б у його неіснуючі таланти.

— Писали, знаю,—глянув Генах пестливим поглядом на дівчинку.

— То ви і мене зараховуєте до числа таких „культурних діячів“?—удавано перелякався Яша.

— Коли втечете з Біробіджана, ще гірше скажу про вас.

Всі троє безжурно сміялись. Їм було весело і, зрештою, коли весело привід для сміху не важко знайти.

XXI

Поїзд наркома прибув на станцію Біробіджана пізно ввечері. Ніхто не спав. Всі були на привокзальному майдані, поглядали на тимчасову трибуну, що стояла в лівому куті майдану, і ждали, коли появиться на ній нарком у супроводі обласного керівництва.

Місто було заллято світлом потужних прожекторів, мінилось від гірлянд електричних лампочок і урочисто лопотіло довжелезними плакатами з привітальними гаслами.

Мороз був сердитий, мороз щипав за вуха і мов дбайливий батько обурювався з легковажності своїх дітей: „Стояти цілий вечір на холоді і ждати!“ Мороз гнав біробіджанців додому, але ніхто не йшов.

Не розходились і після закінчення мітингу. Стояли, прислухаючись. Здавалося, майдан ще двигтить від багатотисячних палких вигуків. Здавалося, в повітрі ще бринять незабутні слова привіту, передані наркомом з доручення товариша Сталіна.

— Ходім,—потягла Єта Генаха за рукав.— Нарком уже поїхав до театру.

... В залі театру було повно. Збори активу вже почались. Генах слухав неувважно. Він сидів у ложі, нервово потираючи рукою щоку. Через кілька хвилин йому дадуть слово. Через кілька хвилин він зійде на цю трибуну і говоритиме перед кращими людьми області, перед наркомом. По радіо його слухатиме ціла область.

Говорити є про що. Але з чого почати?

Генах задумався. Перед його очима проходили близькі йому люди: Шолем Сівак, Вася Малеев, Єта, Мойше Соловей, Абдул і Тоня, Яша, Григорій Абрамович... Які вони всі несхожі між собою і скільки спільних, схожих рис об'єднує їх!

Добре вийти зараз на трибуну і просто розказати, як вони всі живуть, чого досягли, чого прагнуть, як змагаються за краще життя, як з кожним днем більшають їх вимоги до самих себе і до інших, як кожен з них по-своєму навчився відчувати радість вільної праці.

Число таких прикладів можна поширити до безконечності. Можна навести як приклад начальника застави Козлова і десятки командирів Червоної Армії. Віддаючи всі свої сили на зміцнення і оборону радянських кордонів, вони знаходять час і на те, щоб вивчати єврейську мову, вони провадять громадську, партійну роботу серед людності Біробіджана, живуть її інтересами, радіють її успіхам.

Навіть діти... Генах згадав осінній день у себе в колгоспі, зустріч з Козловим, пійманих диверсантів і двох хлопчиків, звичайних дітей звичайних колгоспників, які прибігли на заставу сказати, що помітили підозрілих людей...

Хотілось розповісти наркомові про тих, хто приїхав сюди з далеких капіталістичних країн і знайшов тут нову вітчизну, проїнялись новою радянською культурою і тепер завзято борються за неї. Хотілося поділитися почуттям великої гордості, яким сповнюються робітники і колгоспники Єврейської автономної області з кожним новозбудованим заводом і школою, з кожним новим кілометром будованої залізниці Волочаївка—Комсомольськ і ґрунтових шляхів, з кожною сотнею гектарів землі, які відвойовуються у тайги для старих та новоутворених колгоспів, з кожним новим успіхом області.

Почуття, що переповнювали зараз Генаха, породжували силу думок глибоких, мужніх і яскравих. Кожна з них вимагала для себе окремого місця в його виступі. Але з чого почати? Де знайти слова, такі ж глибокі, мужні і яскраві, що відповідали б повнотою його теперішнім думкам і почуттям? Де знайти ті прості, правдиві і людяні слова, які єдино придатні, єдино припустимі тут, на зустрічі з наркомом?

Генах хвилювався, не знав, що робити.

Може зовсім не виступати?

— Слово має товариш Гесін, стахановець з лісозаготівель. Ноги механічно понесли його на сцену. Ось він уже на трибуні. Ось стоїть, повернувшись лицем до президії.

Генах бачив перед собою добре відоме з плакатів і портретів обличчя. Нарком приязно всміхався. В його, здавалося, все розуміючих очах Генах знайшов потрібну підмогу. Острах розтанув сам собою. Владний погляд наркомових очей проникав в найглибші кутки душі. І нічого в цьому соромного не було. Хотілось широко розкрити груди, щоб ці очі побачили всі тайники серця. Думки Генаха, мов сталеві остружки на потужним магнітом, потяглися до наркома. Вони вже не були безладні, не стикалися більше, вони зробились виразними, чіткими, немов би хтось раптом жбурнув у них міцний шпиль електричного світла з багатосильного прожектора.

Генах бачив: подавшись трохи вперед, приклавши руку до уха, нарком з невовимою заохочуючою усмішкою на губах, приготувався слухати.

Генах ступив на один крок вперед, до наркома, і заговорив.

Кінець.

Микола Шаповал

ДВІ ПІСНІ

I

Червона калино,
Пишний в тебе цвіт.
Молода дівчино,
Скільки тобі літ?
Чому така радісна
У цей день була?
Бо на портрет Сталіна
Я вінок плела.
Перша в мене радість,
Ой, радість моя,
Вісімнадцять років
Як родилась я.
Друга в мене радість
Спільна в усіх нас,
Що живу щасливо
В цей прекрасний час.
Третя в мене радість,—
Хто ж із нас не рад?
Вперше обиратиму
Я в житті — до Рад.
Вперше обиратиму
Та ж подумай сам:
За рідного Сталіна
Голос я віддам!
Ой, тому щаслива я
Хто ж із нас не рад!
Хай цвіте калина,
Зріє виноград!

II

Ой, калина в цвіту,
Ой, калинька,
там стояла,
дожидала

Та й дівчинонька.
Руса коса звиса
Ой, тай косонька,
на калині,
на малині,
Блищить росонька.

Чи діжду я в саду
Свого милого,
коло річки,
в ясну нічку
Сизокрилого?

Не діжду його,—
Бо в цю ніченьку
на кордоні,
на червонім
Поглядає він безсонно
За Збруч - річеньку.

с. В. Сорочинці, 1937 р.

Джамбул

Народний поет орденосець Казахстану

ПІСНЯ ПРО ВЕСНУ НАРОДІВ

Сідлайте коня! Мені юрта тісна!
Над степом пливе голуб'яна весна.
Співають пісень черноокії киз¹,
І піниться ніжний, духмяний кумис,
Над гніздами в'ються стурбовані птиці,
І кличуть іржанням лошат кобилиці.
І лебеді білі у небі ячать,
По степу зеленому вершники мчать.

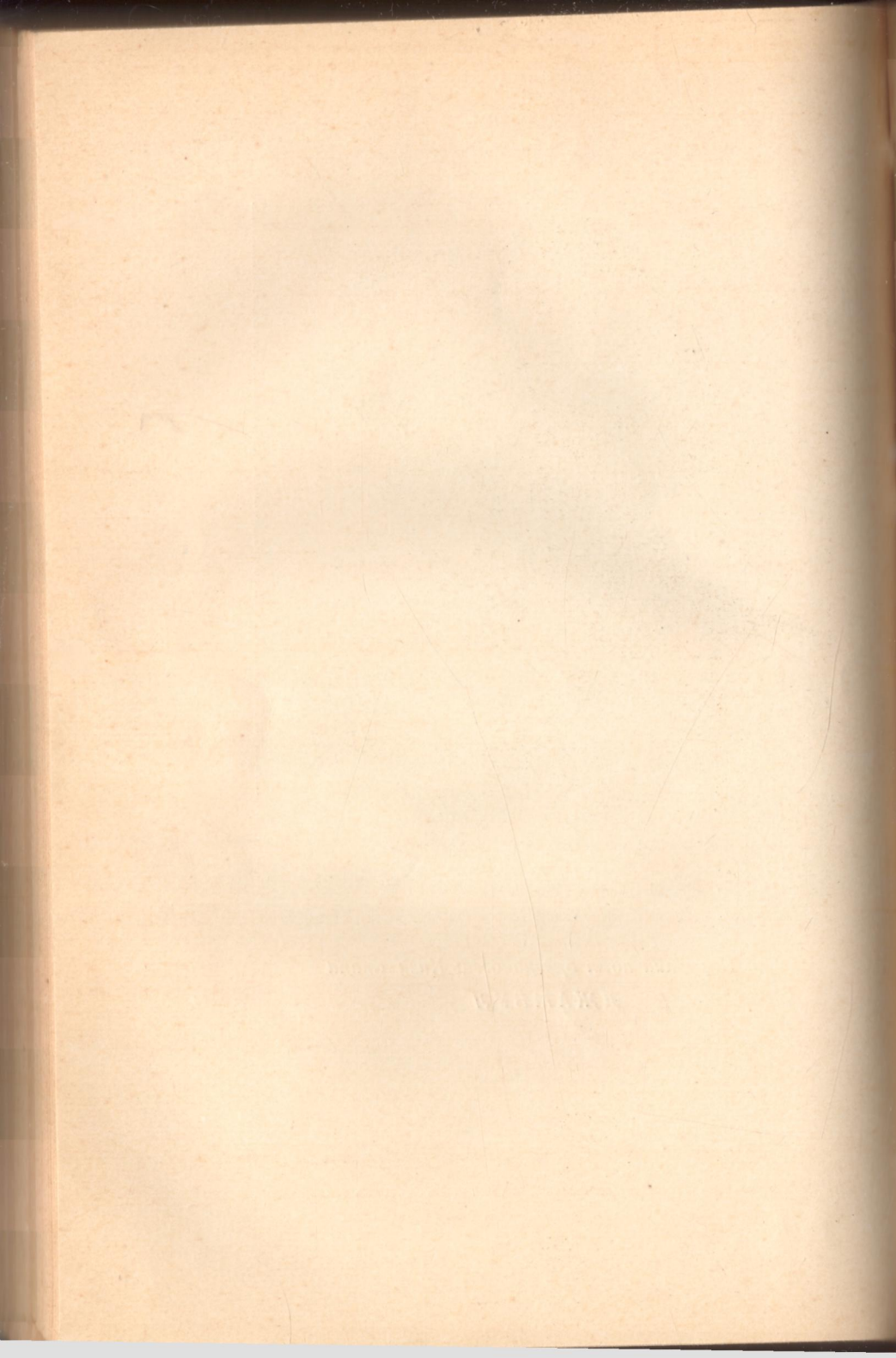
Заквітчаний степ! Чарівніший ніж мрія,
В огні самоцвітів він міниться й мріє;
Пурпурові маки мов жар пломеніють,
Степові тюльпани у травах рясніють,
Мов яхонти рожі червоні горять,
І білі лілеї струмлять аромат.
Та пісні весняної вища і краща
Цвітеш ти, вітчизна улюблена наша!
Країн одинадцять в кругу ворогів:
Цвітуть, як одинадцять пишних садів.
Встають переможці од краю до краю,
І я чудеса богатирські вітаю.
Чимало героїв крокує між нами,
Їх груди прикрашені орденами.
Ні грози, ні бурі для них не страшні,
Підвладна їм вись і простори земні.
Недаром же нас раз - у - раз закордоном
Всесвітнім ударним зовуть легіоном.
Наш вік охрестивсь в канонадах походів,
Наш вік став весною щасливих народів.
І пісня як сонце, і близько мета,
Й життя ніби степ навесні розцвіта,
Радійте, народи! Над нами вгорі
Сталіна ймення і прапор горить.
І слово, і воля, і геній ясний,
І клич більшовицький його бойовий!

Переклав Ст. Крижанівський

¹ Киз — дівчата.

Народный поэт орденоносец Казахстана
ДЖАМБУЛ

УКАЗ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР

ПРО НАГОРОДЖЕННЯ ТОВ. ДЖАМБУЛА
ДЖАБАЄВА ОРДЕНОМ ЛЕНІНА

У зв'язку з 75-річною творчою діяльністю нагородити народного співця Казахстану товариша Джамбула Джабаєва Орденом Леніна.

Голова Президії Верховної Ради СРСР
М. Калінін.

Секретар Президії Верховної Ради СРСР
О. Горкін.

Москва, Кремль, 19 травня 1938 р.

АЛМА - АТА

ДЖАМБУЛУ

Письменники Харкова і редакція місячника „Літературний Журнал“ шлють свій палкий привіт славному орденоносному ювілярові.

Зростаючи, квітнучи і міцніючи під яскравим сонцем Сталінської Конституції, щасливі народи Радянського Союзу на сто дев'яти мовах співають про радість життя в країні соціалізму. В цьому могутньому хорі голосно дзвенить Ваш натхненна домра, лунає Ваш повнозвучний, щирий поетичний голос.

Вільний народ Радянської України знає і любить співи Казахстану, народного поета всього неосяжного Союзу Радянських Соціалістичних Республік, одного з найбільших поетів людства — вічно юного Джамбула.

Ваші пісні сповнюють гордістю і бадьорістю серця всіх трудящих.

Од всієї душі бажаємо Вам ще багатьох і багатьох років творчої праці. Хай вічно гримить Ваша пісня, славить вождів і героїв, славить наш великий народ, без жалю громить ворогів.

Хай живе наш Джамбул!

Хай живе батьківщина Джамбула — Радянський Соціалістичний Казахстан!

Хай живе з'єднаний непереможною дружбою Союз однадцяти Радянських Республік!

Хай живе той, хто привів нас до нечуваного розквіту праці, науки й мистецтва, той, про кого наші найкращі пісні,—хай живе великий, мудрий, любимий Сталін!

ХАРКІВСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ СПІЛКИ
РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

РЕДАКЦІЯ МІСЯЧНИКА „ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ“

Г. Гельфандбейн

ДЖАМБУЛ

75-річчя творчості народного поета Казахстану орденоносця Джамбула зустрічає вся наша країна. Цей чудесний ювілей перетворюється на грандіозне свято народної поезії цілого Радянського Союзу. Могутній поетичний талант Джамбула не тільки знайшов загальне визнання в літературних колах; ми все більше і більше відчуваємо благотворний його вплив на творчість багатьох наших поетів. Хвилюючі пісні і поеми Джамбула входять до скарбниці соціалістичної поезії, як одне з найважливіших її досягнень.

У лютому 1846 року в родині бідного кочовника-казаха Джабая народився син. Ця подія відбулася у закинутому казахському степу біля древньої прославленої в старовинних казахських піснях гори Джамбул. Хлопця назвали іменем цієї гори. Дитячі роки маленького Джамбула пройшли у непосильній праці на ненажерливого бая. За 18 годин роботи звичайна нагорода — трошки іркіт — несмачних залишків від кислого молока. Єдиним, що скрашувало дитинство Джамбула, були його зустрічі з дядьком. Джабайв брат був визначним домристом. Слухаючи його, маленький Джамбул переносився думкою у мальовничий прекрасний світ казахського епосу, де діяли благородні батири і чудові красуні. Ким бути: Єр-Таргином, що в далекому Кримському царстві завойовує неприступне серце казкової Акжунус, чи Утегеном, що прямує крізь безкраї степи до своєї незрівняної нареченої Киз-Жибек? А може краще самому граючи на домрі, складати пісні про навколишнє життя, ганьбити ненажерливих баїв, мул та безжалісних чиновників білого царя? Джамбул вибрав останнє. І 14-ти років в розмові з батьком він сказав коротко, але рішуче:

— Я більше не буду чабаном, я буду акином!

Так почався творчий шлях молодого акина — поета імпровізатора. З почуттям глибокої пошани і любові пригадує Джамбул свого першого вчителя — прославленого акина Сююмбая. На все життя запам'ятав він його слова: — Відточуй кожне слово, як кинжал! Як воду з криниці, черпай слова з глибин свого серця! І вірний цим вказівкам молодий Джамбул почав співати про свій народ. Пригадуючи тепер перші роки своєї творчості, Джамбул каже: „Бувши бідняком, я добре розумів бідний народ. Правдиво я міг співати тільки про себе і про народ. Коли я співав про народ, я співав і про себе. Коли я співав про себе, я одночасно співав і про народ. Я розумів всім серцем, що акин мусить співати тільки правду“. Що це були за пісні? В одному з сучасних своїх творів Джамбул характеризує їх такими словами:

Песни рождались в аулах степных,
Песни истерзанной рабством страны,
Песни в столетях ползли как пески,
Песни печали, нужды и тоски.

Але не всі казахські акини співали тоді про жахливе життя народу. Були й такі, що жили у баїв, дружили з мулами та царськими чиновниками і славословили їх у своїх піснях. Серед цих акинів були й надзвичайно популярні, такі, як Кулмагамбет — знаменитий акин Джетису (батьківщина Джамбула), або Балгу — перший акин Киргизії. Джамбул вирішив перемогти цих брехливих співців на традиційних змаганнях акинів. І він домігся свого. Проходили десятиріччя. Джамбул став першим акиним Казахстану. Десятки акинів і домристів співали створені ним пісні. „Так співаючи і подорожуючи, я прожив до 55 років“, — розповідає Джамбул у своїй автобіографії. „Але в 55 років мені стало погано. Від старості і важких умов я зробився сутулим, як старий беркут, очі померкли, а голос став кволим“. Тільки Жовтнева соціалістична революція повернула молодість Джамбулу. Його чудерна домра почала співати по-новому, про щастя і радість вільних казахів. „Це відродження моїх сил приніс мені вождь пригнобленого людства Сталін, який дав щастя усім народам“. Нечуваний в історії літератури факт: 85-90-річний поет починає співати з такою силою, як ніколи в роки своєї фізичної молодості. Всіма кольорами Радянського Сходу розквітає його чудерна поетичний таланти.

Джамбул — живе втілення вікової мудрості казахського народу. Він ніхто не знає історію казахів, йому відомий кожний клептик рідної землі:

Я знаю на тысячи верст этот край —
Пырей и полынь, саксаул и курай.
Закрывши глаза, я джэйдяу¹ найду,
По тропам стада проведу.

Народний досвід органічно входить до його творчості, знаходячи художнє відображення у словах, що по справжньому зворушують і хвилюють. Джамбул знає кожний клептик своєї рідної землі і нема у Казахстані жодного аула, де не співали б пісень свого акина, де не прославляли б його ім'я. Ціла країна вслухається у „степную гортанную песню Джамбула“. І поет прекрасно усвідомлює свою роль, бачить своє місце в процесі нечуваного розквіту народної соціалістичної творчості:

Моими устами казахский народ
Заветную песню пускает в полет.
Под ласковым солнцем в счастливые годы
Меняются песнями наши народы.
Как лебеди, песни плывут в небеса,
За ними родные спешат голоса.

Могутній голос поета вплітається у прекрасний хор нашої поезії. Про що ж співає прославлений акин, кому присвячує він натхненні строфи своєї поезії?

Джамбул перш за все співець сталінської дружби народів. У жодного з поетів Радянського Союзу не знайдемо ми такого розгорнутого і повноцінного показу нашої соціалістичної дійсності саме з погляду твор-

¹ Джэйдяу (казах.) — пасовиська.

ного співробітництва і братства народів. Але звертаючись до цієї теми, Джамбул не може не згадати й минуле. 70 років його життя пройшли у „тюрмі народів“. Ці роки він прожив у Казахстані, що був для російського царату невичайною колонією. „Чем были во мраке проклятых времен, десятки забытых племен?“, — запитує поет. І він з виключною силою і переконливістю відповідає:

Россия была для народов тюрьмой,
Дышали народы отравленной тьмой.
Не видели люди из душных темниц
Ни солища, ни зорь, ни волшебных зарниц.
Палач — император народы губил,
Как диких зверей друг на друга травил,
И в ярости темной за сабли брались
Забитый казах и бездольный киргиз.
Вдыхая отравленный злобой туман,
Шел тюрок с кинжалом на земли армян.
Рыдания, проклятья и стонов полна,
Катилась еврейских погромов волна.
Спадала волна, поднималась — и вновь
Дымилась горячая братская кровь.

Як контрастують з цим змалюванням жахливого минулого прекрасні строфи Джамбула, присвячені нашій соціалістичній сучасності. Звертаючись до оспівування Радянського Союзу, поет запитує себе самого: з чим порівняти нашу вільну сталінську сім'ю народів? І серед інших порівнянь Джамбул знаходить одне особливе мальовниче; він порівнює Радянський Союз з дорогоцінним килимом:

Взгляни на хребты, на леса и на луг:
Как много пленительных красок вокруг,
Как много узоров чудесных, как сон,
И как бирюзов небосклон!
Искусство народа прекрасней небес,
Узорней чем сказочный осенью лес,
Цветистее радуги, чище росы,
И нет ему равной красоты.
И каждый народ самый лучший узор
Вплетает в волшебный советский ковер,
И этот ковер — в орнаментах всех стран —
Безбрежнее чем океан.
Горит в самоцветах ковер — исполин,
В нем яхонт и жемчуг, сапфир и рубин,
В нем яшма, алмаз, изумруд, бирюза
Ласкают сияньем глаза.
Взгляни: орнаменты сверкая горят —
О дружбе народов они говорят.

Для того, щоб по справжньому оцінити ці рядки, треба пам'ятати, що традиція народної казахської поезії, яку так успішно продовжує і розвиває Джамбул, міцно пов'язана з класичною поезією Радянського Сходу. Пригадаймо хоч би гордість грузинської поезії Шота Руставелі з його незрівнянним „Вітазем у барсовій шкурі“ або найвидатнішого поета Азербайджана Нізамі, автора всесвітньо-відомих поем: „Лейла і меджнун“ та „Ширин і Хосров“. Східна мальовничість, багатство барв, живописна виразність творів Джамбула беруть початок саме в цих поетів. І все це Джамбул з щедрістю

справжнього таланта віддає оспівуваній ним країні, в якій він, щасливий, бачить не стилізоване, а реальне свято фарб, сім'ю вільну, нову.

Колись у дореволюційні десятиріччя своєї творчої діяльності Джембул співав про горе народне. Тепер усю свою дзвінку силу великого поета віддає він на те, щоб належно оспівати радість і щастя квітучого Казахстану, сталінського братства радянських народів. Сторіччями поети Сходу мріяли про казкову країну-сад — Гюлістан. Джембулові тепер ці мрії здаються наївними і нереальними, бо „пред родиною меркнут цветы Гюлистана“, бліднуть усі колишні мрії перед чудесною соціалістичною дійсністю. І співаючи про нашу велику Батьківщину, поет все частіше звертається до того, хто дав народам щасливе життя, до батька і визволителя народів товариша Сталіна. Поет сталінської дружби народів Джембул систематично розробляє в своїх творах поетичний образ товариша Сталіна. Цей образ органічно входить до кожного твору Джембула. В прекрасній своїй „Поемі про братство народів“ Джембул називає товариша Сталіна душею поезії: „Сталин! Душа всей поэзии ты“. Образ вождя справді став душею поезії мудрого акина.

В одному з найкращих своїх ліричних творів в „Пісні про Сталіна“ Джембул розповів про те, як він вперше побачив товариша Сталіна:

Я ходил по степам, я бродил между скал,
Загорелый, обветренный и седой.
Девяносто лет я солнца искал
И солнце предстало передо мной.
Сталин! Солнце весеннее — это ты!

Пісня про першу зустріч з вождем стала піснею про відродження старого акина:

Дважды юности в теле цвести не дано.
Я старик, у меня серебро в голове,
Но увидеть тебя я мечтал так давно,
Что увидев, я сразу помолодел.
Снова юность как чудом Джембулу дана,
Будто кровь, как кумыс, забурлила звеня,
Будто снова моя разогнулась спина,
Будто белые зубы растут у меня.
Молодой в свои девяносто лет,
Жизнь прожив, как самый последний кедей¹,
Я принес тебе, Сталин, народа привет
И любовь возрожденных тобой людей.

Серед творів наших поетів, у народній творчості є чимало хороших поезій про Сталіна. Але щирістю і, ми б сказали, задушевністю своїх пісень Джембул перевершує всі відомі нам зразки. У розроблюваному Джембулом образі товариша Сталіна мудрий акин в першу чергу підкреслює органічні зв'язки вождя з народом і зворушливу любов народу до вождя. Скільки прекрасних зарисовок знаходимо ми у Джембула! Ось один з таких малюнків. У історичний вечір листопада країна слухає промову творця Конституції:

По радио, словно сквозь шумы дождя,
Мы голос услышали ... голос вождя!
И сразу миллионы сыновних сердец
Узнали твой голос, отец!

¹ Кедей (казах.) — бідняк.

Он лился как летний дикующий гром,
И сразу пахнуло юнським теплом.
Как будто ручьи по земле потекли
И маки в степи зацвели.

Однак, вибагливий майстер, Джамбул зовсім незадоволений тим, що він зробив у такій високо відповідальній справі, як повноцінний показ вождя. Все частіше зустрічаємо ми в творах Джамбула інтонації незадоволення, все частіше каже поет про те, що ще й досі не знайшов він тих слів, якими б міг гідно проспівати про батька і визволителя народів. З ким порівняти товариша Сталіна, як проспівати, щоб пісня пережила віки і міцно звучала в майбутніх тисячоліттях? На ці свої запитання Джамбул у пісні „Моя Батьківщина“ відповідає так:

С родною домрой по степям я пройду,
Сокровище слов в народе найду.
Я песни посею в пылких сердцах,
И вырастут песни степного певца,
В песнях этих найдут поколенья
Достойное Сталина сравненье.

Джамбул справді знаходить у народі „сокровище слов“ для цих своїх майбутніх пісень. У грудні минулого року він був у Грузії на пленумі, присвяченому Шота Руставелі. Джамбул відвідав будинок в Горі, де народився товариш Сталін. Горі справило на прославленого акина незабутнє враження. Поет імпровізатор, він тут же при всіх склав пісню „На батьківщині Сталіна“—першу з циклу нових пісень про вождя.

Прямуючи до Грузії, Джамбул у грудні минулого року уперше побачив Україну. З самого початку цієї хоч і важкої для маститого 92-річного поета, але ж радісної і хвилюючої подорожі, перед його очима проходила ця оспівана ним країна соціалізму. Шлях Джамбула почався з рідного колгоспу Ер-Назар і мальовничої Алма-Ати — батька яблук. І ось тепер перед його очима пропливала звільнена Україна, батьківщина того, кого він називає не інакше, як „мій брат Тарас“. Десять років провів народний кобзар України Т. Г. Шевченко в засланні на батьківщині Джамбула. Майбутній народний акин Казахстану пас тоді незчисленні байські отари — тяглося його безрадісне дитинство. Таких як він — замурзаних казахських і киргизьких хлопчаків з сміливими орлиними очима змальовував тоді Шевченко у своєму зошиті. Малюнки ці лягали поруч з могутніми рядками поезій — могутнім заклик до звільнення закріпаченої трудової людини.

Казахський народ і кращий його акин зберегли пам'ять про геніального українського поета і його батьківщину. „Нам безмежно дорогі і росіяни Пушкін та Горький“,— каже від імени цілого свого народу Джамбул,— „і українець Шевченко, і грузин Руставелі, і казах Абай Кунанбаєв і фарсидський поет Фірдоусі і всі великі уми й серця, що падали любов'ю до народу“. Найкращим ствердженням правдивості цих слів є чудова творчість любимого акина казахів. У вірші, що розповідає про уже згадувану подорож Джамбула до Кавказу, він з радістю каже про те, що бачив одягнені в бархат долини багатой і радісної України, з повагою згадує відважного українського батира Щорса. Але ж особливо часто звертається Джамбул до образу свого брата Тараса. В поемі, присвяченій першому радянському

маршалу Климу Ворошилову, Джамбул як особливо важливу деталь підкреслює те, що в юнацькі роки Ворошилов дуже любив співати пісні Шевченка, в якого він вчився ніколи не прощати своїм ворогам Кривду і самовіддано битись за Правду всіх поневолених і пригнічених людей. Чудовий образ Шевченка, як один з основних, входить до „Пісні про життя“, — пісні, що в скарбниці прекрасних творів Джамбула належить до особливо глибоких і поетичних. Як чудова перлина горить ця пісня в коштовному розсипу творчості Джамбула. В „Пісні про життя“ Джамбул співає про поета, що сміливо виходив на бій з ворогами людства, які намагалися закрити їм уста, вбити вільного птаха — пісню. І серед цих улюблених героїв — Шевченко син України, друг вольнолюбивих казахів, співець їхніх безкраїх степів:

Песню в песках седок не поет,
Слезы в глазах, кровь на губах,
Едет любимый певец Украины,
Едет Тарас на верблюжьих горбах.
Мчатся столетия на скакуне,
Едет Тарас на верблюжьей спине.
Замкнуты губы, певец не поет —
Он видит истерзанный рабством народ.
Песня в душе тяжелей залегла,
А в небе кружится двуглавый урод.

Трагічною була доля Шевченка. Не йому, а його молодшому братові Джамбулу судилося дожити до тих щасливих днів, про які тільки мріяв полум'яний геній Шевченка. Цим щасливим дням Джамбул віддає всього себе, все багатство свого розуму і серця, всю міць свого поетичного таланту.

Тематичний діапазон поезії Джамбула надзвичайно широкий. Можна сказати, що він співає про все, що хвилює і цікавить свідомого радянського громадянина — відданого патріота своєї соціалістичної батьківщини. Джамбул створив поеми про найближчих соратників товариша Сталіна — Ворошилова і Єжова. Він склав пісні про поетів, з якими йому стояти поруч у віках — про Руставелі, Пушкіна, Шевченка. З великою радістю співає він про новий колгоспний лад, про заможне колгоспне життя рідного Казахстану. Останнім часом скарбниця творчості Джамбула знову збагатилася. Він почав співати про дітей і для дітей. Образ щасливого радянського маляти, як повноправний господар увійшов у твори любимого акина казахів. І треба сказати, що ця незвична для Джамбула тематика збагачує його творчість новими інтонаціями. Скільки доброго гумору і непосередності хоч би в такому звертанні поета до дітей:

Вы здоровы, ребята? Я рад!
Словно пчелы, детишки жужжат.
Я, Джамбул, со старинной домрой
Очень рад погостить у внучат.
От годов, как верблюду, я горбат,
Но люблю я улыбки ребят.
Вы похожи, внучата мои,
На степных сосунков - верблюжат.

Світова література знає багато колискових пісень. Колискові мотиви, можна сказати, живуть тисячоліття. І дуже важко сказати тут щось нове, оригінальне так, щоб воно звучало не фальшиво, органічно. Джамбул створив таку колискову. Це пісня для маленького казаху, майбутнього непере-

можнього батира, майбутнього господаря незчисленних колгоспних отар і косяків:

Чтобы ты, малыш, уснул,
На домре звенит Джамбул.
Струны он перебирает
Доброй дедовской рукой,
Колыбель твою качает
И тихонько напевает,
Чтоб слетел к тебе покой.
Дремлет синяя звезда.
На джыйляу спят стада.
Спят пуховые козлята,
Верблюжата спят в степи,
Золотые жеребята,
Крутолобые телята,
Тонкорунные ягнята.
Ты, малышка, тоже спи!

В цій колисковій пісні Джамбул між іншим згадує про своє безрадісне дитинство. При цих спогадах „дрожит слеза скупая на глазах у старика“,— одверто каже про себе Джамбул. Ця згадка про сльози—єдина у всій відомій нам післяжовтневій творчості Джамбула. Взагалі Джамбул у власних творах згадує про себе часто. Ось одна з таких характерних згадок, уривок з „Пісні про життя“:

Мчатся столетия на скакуне ...
Едет Джамбул по любимой стране.
Он, как орел, над вершиной Кавказа,
Взлетает душой, не кривившей ни разу.
Он перед баями спину не гнул ...
Едет овейный славой Джамбул.

Читача, недостатньо знайомого з творчістю Джамбула і з тим, яке місце посідає він у визвольній боротьбі казахського народу, може здивувати те, що поет каже про себе самого у таких, сказати б, високих тонах. Але треба обов'язково відчувати ось що: Джамбул є живе втілення мудрості свого народу. Він належить до головних героїв, улюблених синів Казахстану не менше, ніж оспівані ним бативи Жалбир і Амангельди—герої революційного повстання казахів проти царату (1916 рік). Сторічний мудрець, оточений любов'ю мільйонів, ширій і непоміжний у своїй творчості він має право згадати про самого себе, як про безстрашного орла, овіяного славою.

75-річчя своєї творчої діяльності Джамбул зустрічає новими піснями. Все частіше замислюється акин над творчими проблемами соціалістичної поезії, над тим, що мусить він нового внести до неї. У дореволюційні десятиріччя своєї творчості, співаючи про горе народне, викриваючи баїв і мул, Джамбул виконував поради свого першого вчителя, знаменитого колись акина Сююмбая. Він спирався тоді на вікову традицію народної казахської поезії—могутній епос, чудові ліричні пісні. Вдивляючись у віки, Джамбул бачив титанів—Руставелі, Пушкіна, Шевченка, що як і він, кожний у свій час сміливо говорили правду, прагнули до братства народів. Відродившись у роки Жовтневої революції, Джамбул почав співати про щастя і радість народну, про любимого вождя. Йому треба було знайти нові слова для цього, нові звуки і фарби. І він знайшов їх. Свою творчістю останніх років Джамбул

увійде до історії соціалістичної поезії не тільки як один з найбільших і оригінальніших поетів, а й як сміливий новатор, як піонер, що прокладав нові шляхи, відкривав нові горизонти, збагачував бойовий арсенал поезії новими засобами, що міцно впливають на маси.

Найкращий поет радянської епохи В. В. Маяковський тему соціалістичної революції зробив особистою ліричною темою своєї творчості. Це ж саме робить і Джамбул. Він розкриває душу свого народу, показує зміцнення соціалістичних елементів в психіці і поведінці людини. Поезія Джамбула це не тільки поезія фарб і музики, це ще й, як бачимо, справжня поезія мислі. Головне місце в творах Джамбула посідає радянська людина. Про її думки і прагнення, про її почуття і мрії, про її героїчні діла і любов до батьківщини і вождя мудрий акин розповідає з силою винятковою, у могутніх і ясних до прозорості рядках. Саме в цьому і полягає безсмертя Джамбула — натхненного співця і художника слова.

Родоначальник казахських акинів, напівлегендарний Асан Кайги, що жив у п'ятнадцятому столітті, створив образ казаху — вічного мандрівника, який подорожує на своєму односторбому верблюді, шукаючи прекрасну країну Жер-уюк. Жер-уюк це земля обітована, це країна, що переживає справжній золотий вік поезії. Колись, кілька десятиріч тому, про чудесну Жер-уюк мріяв і Джамбул. Він недавно пригадав ці свої колишні мрії. Жер-уюк він собі уявляв, як країну, що не знає горя і чорних днів:

Исчезли там хан, и манан¹, и мулла;
Там нет ни бесправья, ни зла.
Там жаворонок в золотой тишине
Гнездится на мягкой бараньей спине,
Там пища и песни доступны для всех,
Звучит там не стон, а смех.

„Усна художня творчість трудящих була єдиним організатором їхнього досвіду, втіленням ідей в образах і збудником трудової енергії колективу“, — каже основоположник і перший класик соціалістичної літератури О. М. Горький. Мрії багатьох поколінь казахських акинів мали за собою реальну основу — прагнення трудящих до вільної творчої праці. Вони здійснилися, ці мрії, тільки в наші дні. Трудовий казахський народ знайшов нарешті Жер-уюк у могутньому Радянському Союзі. Щасливий Джамбул просто каже про це: „В Советском Союзе, ясна, золота, сбылась вековая мечта!“ Здійснилися мрії казахів і про золотий вік поезії. Як велике свято народної поезії зустрічає чудовий ювілей Джамбула вся наша країна, прекрасний соціалістичний Казахстан. Радісно вітають свого вчителя і соратника кращі казахські акини. Ось з Карагандинської області звучить гортанна пісня. Перебираючи сухими пальцями жильні струни домри, співає славу Джамбулові дев'яносторічний акин Доскей. З Актюбінської області перегукується з ним піснею 80-річний співець Нурпеіс Байгалін. З квітучої столиці Казахстану Алма-Ати приносять Джамбулові свою пошану молодші акини: Утеп Онгарбаєв, Жартабай Крикбаєв, Кинеп Озербаєв. Бронзоволиций, сивобородий, у шапці, облямованій коштовним міхом, прямує прославлений Джамбул вперед до нових висот соціалістичної поезії.

¹ Манан (казах.) — голова роду.

Григорій Нудьга

ГОРЬКИЙ ПРО ФОЛЬКЛОР

Олексій Максимович Горький, „безумовно, найвидатніший представник пролетарського мистецтва“ (Ленін), родоначальник соціалістичної літератури, пролетарський інтернаціоналіст і гуманіст, є безперечним авторитетом і в питаннях фольклористики, сприводу якої він висловив багато цінних думок.

Живучи серед гнилі і варварства, серед темряви і смороду, лицемірства й пошлості царської Росії, Горький мріяв про вільну справжню людину, про справжню радісну працю. Його не кидала надія, яку він висловив у своєму кращому творі „Мати“, що „Росія буде найяскравішою демократією землі“. Мрії Горького здійснилися. Радянська держава стала найдемократичнішою країною, де праця є справою честі, доблесті, героїства, в якій праця розуміється як творчість. Слово „людина“ дійсно стало звучати гордо.

Горький — істинно-народний письменник, який дав народові високохудожні і ідейно насичені твори. Його геніальність, помножена на титанічну працю, поставила його в ряди світових першокласних діячів культури. Таку людину могла породити тільки епоха пролетарських революцій.

Як і всі видатні письменники, Горький багато учився у народу. В його прекрасній творчості він почерпнув перші живлючі сили художника.

Олексій Максимович народився в Поволжі, в місцевості, де народна творчість особливо багата, різностороння. Знайомитись з нею він почав ще в дитинстві. У 1934 році, ділячись спогадами з піонерами, він писав: „З живописом словом, із стародавньою поезією й прозою трудового народу, з його літературою, яка в початкові своєму з'явилась до винайдення письменності й зветься „усною“, тому що передавалася „з уст в уста“, — з літературою цією я познайомився рано — років шести-семи. Знайомили мене з нею дві старі: бабуся моя й нянька Євгенія“¹.

Там же Олексій Максимович зазначає:

„Років п'ятнадцяти я почав записувати ті з них, які мені найбільше подобалися, але в кочовому житті моєму зошити записок легко загубилися, а два, в яких багато було записано казанських, вятських і інших пісень, відібрали при арешті нижегородські жандарми і не повернули мені“².

Отже Горький свідомо почав збирати, записувати і вивчати народну творчість іще з молодих років. З любов'ю згадував Олексій Максимович

¹ М. Горький. „О литературе“, вид. III, М. 1937, стор. 167. Подаючи далі цитати з цієї книги, зазначатимемо у виносках тільки сторінки, не наводячи назви книжки.

² Стор. 172.

і ті часи, коли він дитиною, прагнучи все пізнати, довгими зимовими вечорами слухав казки й пісні няні, які мали великий вплив на нього й часто доводили молодого хлопця до сліз. Які ж пісні доводилося чути письменникові ще з малих літ? „А пісні співали про життя трудове, голодне, нещасне!

„Ой-еєй, ой-еєй
Дует ветер верховой!
Мы иде-ом босы, голодны,
Камене-о-ом ноги порваны.
Ты пода-а-ай, Микола, помочи,
Дове-ди-и-и, Микола, до ночи!
Эй ухнем! Да эй, ухнем!
Ша-агай крепче, друже,
Ло-ожись в лямку ту же!
Ой-ой, оеей...“

... я ревів і просив не співати цю безкінечну пісню. Нянька сердилася на мене, умовляла:

— Дурнику, чого боїшся. Не про вовків співаєм“¹.

Ще змалку Горький любив слухати народних співців, оповідачів, а згодом і сам став непоганим виконавцем утворів народного генія.

Друзі дитячих років Горького згадують, що Олексій Максимович, ще будучи підлітком, дуже любив співати, часто збирав своїх ровесників у яру, і там під його керівництвом вони гуртом співали народних пісень. Маючи надзвичайно гостру пам'ять, Горький швидко запам'ятовував багато творів російського фольклору, а потім, будучи в різних місцях Росії, Олексій Максимович поповнив цей запас ще й знанням фольклору інших національностей.

Горький любив трудовий народ, вивчав його життя, побут, творчість і на цьому матеріалі давав реалістичні образи великої художньої сили.

Перші свої твори Олексій Максимович писав у формі казок, легенд, пісень, використавши для цього своє знання фольклору, при чому з золотого фонду народної творчості він узяв найцінніше, найкраще. Герої його казок, легенд і пісень сильні, горді, казково сміливі, як і в фольклорі. Ці герої — оптимісти, вони вірять у людину, як і сам автор.

Поруч із цим Горький один із перших яскраво, правдиво описував виконавців народної творчості. Будучи кореспондентом „Нижегородского листка“ і „Одесских ведомостей“, він у 1896 році дав прекрасні описи цих творців-імпровізаторів, зокрема північно-російської „сказительницы“ Федосьевої.

В „Пісні про сліпців“ Олексій Максимович описує жінку-співачку українку. Одного разу, оповідає Горький, він зайшов у міський шинок. Там зібралися знедолені люди й говорили про те, де добре живеться бідному чоловікові. Не договорившись ні до чого, чоловіки попросили жінку, що була серед них, заспівати.

„Підеш на ярмарок — сліпці співають,— розповідала жінка.—Добре слухати їх! Добре...— Жінка розплющила очі, зітхнула й знову заплющила їх. Потім, закинувши голову й поклавши одну руку на груди собі, вона заспівала голосом низьким і сильним, як ревіння великої мідної труби.

¹ Стор. 171.

— Ой, та пожа-алійте бідних сліпеньких,
Бо не можемо ми ро-обити-и...
Бо не ви-идять наші оченьки...

Всі люди в шинку заспокоїлись. Чорний чоловік сів і почав помахувати рукою в такт однотонній мелодії. Обличчя рудого стало серйозним. Він поважно озирнувся і, піднявши вгору палець, прошипів:

— „Ш - ш - ш...“

Але в цьому не було потреби. Всі сиділи нерухомо, як сидять дряхлі старики, гріючись на сонечку. Чоловік у сурдугі витягнув шию, підставив вухо під голос жінки й завмер, уважно слухаючи. Одне око його в сутінку здавалося мені величезним і чорним, як погасле вугілля, а друге було маленьке і блищало напружено й жваво.

Ой-ой, не ви-идять світу божого...
Ой-ой, не ви-идять ясна со-онечка...
По-ожалійте сліпеньки-и-их...

Мотив пісні був одноманітний, як ридання. В ньому, можливо, було тільки дві ноти, тільки дві. Вони розміщалися в мелодії, як зуби на довгій залізній пилі, але від їх одноманітного руху народжувалась музика, що краяла серце гострою скорботою.

Пожа-алійте, люди бо-ожі-ї...

У звуках пісні було закладене нестерпне страждання людини, яка хоче бачити сонце — і не може, і гірко стогне, безнадійно хитаючи головою.

О, ку-уди ідем, не види-имо-о-о...

Голос жінки добре передавав болісний рев людини, полоненої питьмою. Слова в її співі здавалися круглими, вони хворобливо дрижали від напруження виразити силу й біль того почуття, що вкладалося в них... У шинку було тихо. Густий голос жінки наповнив собою всю кімнату, як смолою облив усіх людей, що сиділи в шинку, й широким тремтячим струменем витікав у відчинені двері на вулицю.

Я дивився на схилені голови людей, на їх постаті, охоплені піснею й сутінками, і в вікно на небі, сонце зайшло, і небо на заході паленіло червоними плямами...

... було мені шкода всіх,— і сліпих, і зрячих, і самого себе за все те, що я бачив у житті моєму. Хотілося теж співати про щось і, дивлячись на небо на багровий відблеск сонця, що пішло від землі, я думав з боязню — чи зійде?..¹

У своїх художніх творах і статтях М. Горький колоритно розповідає, як народжуються народні твори. Уміючи спостерігати в деталях кожне життєве явище, він дав цінну для фольклористики зарисовку народження пісні. Перебуваючи 1901 року в Арзамасі, куди його вислали, Горький був свідком колективного складання пісні. Цей епізод він потім змалював у своєму прекрасному нарисі „Як склали пісню“. В статті „Про те, як я вивчився писати“ Олексій Максимович подає також яскраві ілюстрації того, яке значення мають у житті і для письменника прислів'я та як вони народжуються.

¹ „Материалы и исследования“, т. II, Л. 1934, ст. 65 — 69.

„Я дуже багато вчився на прислів'ях, — інакше: на мисленні афоризмами. Пам'ятаю такий випадок: мій приятель, базікало Яков Солдатов, двірник мете вулицю. Мітла новенька і не змизкана. Подивився Яков на мене, підморгнув веселим оком і сказав: „Добра мітла, а сміття — не вимести до тла, а його підмету, а сусіди піднесуть“.

Мені стало ясно: двірник вірно сказав. Якщо навіть і сусіди підметуть ділянки свої, — вітер нажене з інших вулиць; якщо й усі вулиці міста почищаться, пил прилетить з поля, з доріг, з інших міст. Робота коло власного будинку, звичайно, потрібна, але вона буде багатша результатами, коли її розширити на всю свою вулицю, на все місто, на всю землю. Так можна розгорнути приказку, а от приклад того, як вона створюється: в Нижньому Новгороді почалися захворювання на холеру, і якийсь міщанин почав розповідати, що лікарі отруюють хворих. Губернатор Баранов наказав заарештувати його й відправити його санітаром у холерний барак. Але попрацювавши якийсь час, міщанин, нібито, дякував губернаторові за науку, а Баранов сказав йому:

„Пірнавши башкою в правду — брехати не станеш“.

Баранов був чоловік грубий, але не дурний, я думаю, що він міг сказати такі слова. А проте однаково, хто казав їх.

От на таких живих думках я вчився думати й писати. Ці думки двірників, адвокатів, „колишніх“ і всяких інших людей я знаходив у книжках одягненими в інші слова, отже факти життя і літератури взаємно доповнювали одне одного¹.

Горький знав фольклор не лише російський, а й український, грузинський, білоруський, чуваський і інших народів Росії, а також фольклор західноєвропейський. Зустрічаючись з представниками різних національностей, він записував усе найкраще з творчості цього народу, а записане обробляв літературно. Так за піснями, які він чув від одного чабана - українця, Олексій Максимович написав кілька поезій.

Скільки пошани, любові до народу вкладено в слова: „Людина — смертна, народ — безсмертний. Глибокий мій поклін народові України“. Їх Горький написав з приводу смерті його кращого друга М. М. Коцюбинського. Горький любив український народ і його творчість. Ці симпатії, як говорив він, виникли ще в 90-х роках, коли він перебував на Україні. Крім проїздів, Горький п'ять років відвідував Україну, а в селі Манилівці на Полтавщині прожив близько двох років. Тут він особливо тісно зійшовся з народом, ознайомився з його творчістю. Як згадують колгоспники, їхній друг Олексій Максимович Пешков любив співати з ними українські пісні. „В кінці греблі шумлять верби“, „Ой у полі три доріжки різно“, „Гуляв чумак на риночку“, „Копав, копав криниченьку“, „Тополю“ Шевченка та ін. Ця особлива увага до українського фольклору не послаблювалася у нього, де б він не був, до кінця життя. Коцюбинський в листі до Гнатюка від 16/VI 1909 року з Капрі пише: „... М. Горький дуже цікавиться нашими піснями та казками. Прошу вас, вишліть йому (Capri, Villa Spinola, Maxime Gorki) ваші етнографічні видання, хоч би за мій кошт...“ В другому листі Коцюбинський знов пише

¹ Ст. 221 — 222.

до Гнатука: „...Кланяється Вам Горький і просить вислати „Опришків“¹. Як видно, Горького особливо цікавила творчість народу про героїв-повстанців.

З листа М. М. Коцюбинського до Горького від 6/19 серпня 1909 р. видно, що Горький просив вислати йому більше літератури з українського фольклору; Коцюбинський частину висилає, в тому числі й бібліографічний показник „Література українського фольклора 1777—1900 гг.“.

Взагалі ж до української літератури, як говорив сам Олексій Максимович, він відчував особливий потяг — „рід недуги“.

У своїх статтях Горький як інтернаціоналіст виступає проти розпалювання царським урядом, буржуазією, націоналістами національної ворожнечі серед трудящих. У статті, написаній у відповідь на анкету „Украинской жизни“, Горький писав: „Він (народ) скоро повинен буде зрозуміти, яка безглузда проповідь націоналізму в епоху велетенських інтернаціональних організацій капіталу і яка згубна для нього може бути ця проповідь. Він не дозволить будувати „Велику Росію“ на пригніченні племен, серед яких живе, бо цей настрій надовго перетворився б у залізну клітку для нього ж самого“².

Там же Горький каже, що „нам треба прагнути до всеросійського єднання“. „Ворог у нас — один, його обличчя добре відоме нам, прийом його політики здавна знайомий — розділяючи, пануй“³.

Відношення Горького до фольклору не обмежується всім викладеним вище. Використовуючи народну творчість для своєї художньо-літературної роботи, він, разом з тим, залишив багато теоретичних висловлювань про важливі питання фольклористики. В цих висловлюваннях він продовжує, поширює й конкретно реалізує основні теоретичні твердження Маркса — Енгельса — Леніна — Сталіна про фольклор. У багатьох статтях про літературу і безпосередньо про фольклор, у доповіді на з'їзді письменників, у передмовах і листах великий письменник дав цінні вказівки радянським фольклористам.

Горький не раз закликав вивчати народну творчість — родоначальницю книжної літератури, що дасть багато і для історії, і для етнографії, і, особливо, для літератури. В статті „Про те, як я вчився писати“ Олексій Максимович вказує, що в кожній справі треба знати історію її розвитку, і тому, щоб знати історію літератури, він закликає вивчати усну народну творчість. У доповіді на Першому Всесоюзному з'їзді радянських письменників Горький сказав: „Справжню історію трудового народу не можна знати, не знаючи усної народної творчості, яка безперервно і певно впливала на появу таких найвидатніших творів книжної літератури, як наприклад: „Фауст“, „Пригоди барона Мюнхгаузена“, „Пантагрюель“ і „Гаргантюа“, „Тіль Уленшпінгел“ Де Костера, „Визволений Прометей“ Шеллі й багато інших. З глибокої старовини фольклор невідступно і своєрідно супроводить історію. У нього своя думка про діяльність Людовіка XI, Івана Грозного і ця думка різко відмінна від оцінок історії, написаної спеціалістами, які не дуже цікавилися питанням

¹ О. М. Горький і М. М. Коцюбинський, ДЛВ, К. 1937. Ст. 50, 59.

² О русской интеллигенции и национальных вопросах. Материалы и исследования, т. I, Л. 1934, ст. 69.

³ Там же, ст. 71.

про те, що саме вносила в життя трудового народу боротьба монархії з феодалами. Грубо примусова „пропаганда“ культури картоплі створює ряд легенд і повір'їв про походження її від злягання диявола з розпутною дівкою, це ухил в бік давнього варварства, освяченого глупотою церковних ідей: „Христос і святі не їли картоплі“. Але той же фольклор в наші дні підніс Володимира Леніна на висоту міфічного героя стародавності і рівного Прометееві¹.

Трудящі маси до революції були позбавлені можливості брати активну участь у письмовій літературі. Їх література в своїй основі була усна, і Горький справедливо підкреслює, що фольклор має свої думки про історичні події, цілком відмінні від офіційної історії й писаної літератури панівних класів, що фольклор знеславлював царів, героїв, піднесених церквою. Славетний англійський поет ХІХ століття Байрон у своїй поемі „Чайльд Гарольд“ влучно сказав про це:

Порой историк вводит в заблужденье,
Но песнь народная звучит в сердцах людей².

Фольклор багато дає для пізнання історичних подій, явищ, часто розкриваючи ті сторони історичної дійсності, які були затушковані буржуазними істориками. Народ творить історію і є найоб'єктивніший її суддя. У наш час фольклор підносить вождів трудящих Леніна і Сталіна на височині стародавніх міфічних героїв.

Горький закликав письменників вивчати фольклор, щоб досконало знати минуле і сьогодишнє — адже це обов'язок літератора. У згадуваній уже статті „Про те, як я вчився писати“ він говорить про це, посилаючись на прислів'я.

На матеріалі одного жанру — прислів'ях Горький показує, як прекрасно можна досліджувати, бачити соціально-історичний досвід народу, розуміти його життя в минулому, глибоко почувати сучасність.

„Художник — чутливіше своєї країни, свого класу, вуха, око і серце його; він голос своєї епохи. Він повинен знати як можна більше і що краще він знатиме минуле, то зрозумілішим буде для нього теперішній час, то сильніше, глибше відчує він універсальну революційність нашого часу і широту його завдань. Обов'язково, необхідно знати історію народу, і так само необхідно знати його соціально-політичне мислення. Вчені, — історики культури, етнографи, — вказують, що це мислення виражається в казках, легендах, прислів'ях і приказках. Саме прислів'я і приказки виражають мислення народної маси в повноті, особливо повчальній, і початкуючим письменникам надзвичайно корисно знайомитися з цим матеріалом не тільки тому, що він прекрасно вчить економії слова, мовної стислості і образності, а ось чому: кілкісно переважаючим населенням країни Рад є селянство, та глина, з якої історія творила робітників, міщан, купців, попів, чиновників, дворян, вчених і художників. Мислення селянства найбільш старанно виховувалося церковниками державної церкви й сектантами, що відхилилися від неї. Воно здавна привчене думати в готових закатованих формах, якими і є прислів'я і приказки, більшість яких є не що інше, як стислі повчання церковників. „Подумаешь — горе, раздумаешь — божья воля“, „Где смерд подумал, там и бог

¹ Ст. 456.

² Д. Байрон. Чайльд-Гарольд, ОГИЗ, 1938, ст. 27.

не был", „Ты богу угоди, а сам думать погоди", „Тише едешь — дальше будешь", „Не в свои сани не садись", „Всяк сверчок знай свой шесток", — існують сотні таких прислів'їв, і в кожному з них легко можна відкрити сховані за словами повчення біблійних пророків, „отців церкви", Івана Златоуста, Єфрема Сіріна, Кирила Іерусалімського та інших.

Коли я читав книжки „консерваторів", „охоронців і захисників самодержавного ладу", в книжках цих я не знаходив нічого нового для себе саме тому, що кожна сторінка їх повторювала в розгорненій формі, — в розширеному тлумаченні, — те або інше з прислів'їв, з дитинства знайомих мені. Було цілком ясно, що вся премудрість консерваторів — К. Леонтьєва, К. Победоносцева й інших — перейнята тією народною мудрістю, в якій найбільш міцно стиснена церковність.

Є, звичайно, чимало прислів'їв іншого змісту, наприклад: „Нам — жить в кротости, а нас палкой по кости", „Богом барину — телятина жарена, а мужику — хлебушка краюха да — в ухо", „Живем — не тужим, бар не хуже, они на охоту, мы — на работу, они спать, а мы опять, они выспятся да за чай, а мы — цепами качай".

Взагалі прислів'я і приказки зразково формують весь життєвий, соціально-історичний досвід народу, і письменникові конче потрібно знайомитися з матеріалом, який навчить його стискати слова, як пальці в кулак, і розгортати слова, міцно стиснені іншими, розгортати їх так, щоб було оголене сховане в них, вороже завданням епохи, мертве¹.

Горький закликав інших збирати й вивчати народну творчість і сам подавав приклад цього. Вивчення фольклору дало йому матеріал не лише для художньої творчості, а й для пізнання світу, життя людей; воно дало йому змогу зрозуміти, до чого повинна прагнути людина, відчувти мерзотність буржуазного світу й сприяло створенню уявлення про справжнє людське життя, справжніх людей.

Героїчні характери з фольклорних творів, ці улюбленці народу на зразок Данко, що віддають своє серце для народу, були для Горького зразком. Він, як і легендарний Данко, віддав своє безмежно полум'яне серце народній справі, справі боротьби за нове суспільство. Усна творчість допомогла йому також ознайомитись із красою і багатством мови. У статті „Про казки" Горький на запитання „Пионерской правды", що дали йому народні казки і пісні, відповів:

„Що ж дали мені пісні й казки? Я вже згадував, що за казками, за піснями я відчував якусь казкову істоту, що творить усі казки й пісні. Вона, ніби й не сильна, але розумна, зірка, смілива, вперта, що все й усіх перемагає своєю впертістю. Я кажу — істота, бо герої казок, переходячи з однієї до другої, повторюючись, склалися в одне обличчя, в одну постать.

Істота ця зовсім не подібна до людей, серед яких я жив, і що дорослішим ставав я, то різкіше і яскравіше бачив я різницю між казкою і нудним, жалісно-ойкаючим, буденним життям ненаситно-жадних людей. У казках люди літали в повітрі на „килимі-самольоті", ходили в „чоботах-скоородах", воскрешали вбитих, сприскуючи їх мертвою і живою водою, за

одну ніч будували палаци, і взагалі казки відкривали передо мною просвіту в інше життя, де існувала і, мріючи про краще життя, діяла якась вільна, безстрашна сила. І, само собою зрозуміло, усна поезія трудового народу тих часів, коли поет і робітник сполучалися в одній особі,— ця безсмертна поезія, родоначальниця книжної літератури, дуже допомагала мені ознайомитися з чарівною красою й багатством нашої мови”¹.

Олексій Максимович один із перших у нас серйозно поставив питання про вивчення фольклору, при чому вивчення на основі марксо-ленінського вчення, пов'язуючи фольклористику з іншими науками. У своїх висловленнях про фольклор він зосередив основну увагу на походженні фольклору, зв'язку його з трудовою діяльністю людини (а саме завдяки цьому зв'язкові фольклор і дав твори великої сили, ці неперевершені образи героїв), на творчості, а також зв'язку фольклору з писаною літературою. Все це— основні питання фольклористики. Буржуазна наука не могла правильно, об'єктивно розв'язати їх.

Розглядаючи питання про основу, на якій виникав фольклор, Горький, керуючись марксо-ленінською теорією, шукає початків фольклору не в божественній основі, не в Індії, не на сході чи заході, як робили буржуазні учені, а в глибині історії розвитку життя людини, в історії розвитку культури. Базою виникнення фольклору були не релігійні уявлення людей, не їх біологічні властивості, а праця як процес, що відбувається між людиною і природою. У роботі „Роль праці в процесі вилучення мавпи” Енгельс говорить, що праця створила саму людину. Мова і мислення розвинулися в процесі праці. Необхідність здобувати собі засоби до існування і оборонятися привела до звільнення рук від однієї функції, до використання їх для іншої. Пряма хода звільнила руку, яка „могла удосконалюватися в спритності й майстерності”. Руки стали виконувати певну роботу. „Спочатку труд, а зате́м и разом с ним членораздельная речъ, явились самыми главными стимулами, под влиянием которых мозг обезьяны мог постепенно превратиться в человеческий мозг”. Праця розвиває й інші якості людини, зокрема мислення, мову, що в свою чергу сприяють удосконаленню рук. Отже, як говорить Горький, „руки вчать голову, далі, порозумнішавши, голова вчить руки, а розумні руки знову і вже дужче сприяють розвиткові мозку”².

Саме праця, через яку людина в певній мірі переборювала природу, і стала характерною рисою, що відрізняє людину від тварини. Мова, мислення, творчість і беруть початок у праці. Праця була побудником, джерелом і разом з тим носієм творчості народу. Горький, з'ясовуючи виникнення міфів, казок і ін. виходить з положень Маркса—Енгельса. Карл Маркс у праці „До критики політичної економії” говорить про міфи і міфологію так: „Всякая мифология преодолевает, подчиняет и формирует силы природы в воображении и при помощи воображения; она исчезает, следовательно, с действительным господством над этими силами природы”³. Горький, говорячи про теми для дитячих книг, критикує ідеалістичні погляди буржуазної науки на первісну людину як на мислителя.

¹ Ст. 174.

² Доповідь на I з'їзді радянських письменників.

³ Карл Маркс і Ф. Енгельс. Сочинения, т. XII, ч. I, ст. 203.

„Але людина тієї пори,— говорить Горький,— жила в безперервній фізичній праці і в безперервному ж стані самооборони, вона була насамперед творцем реальних фактів і не мала часу мислити абстрактно. „Реальне перетворилося в ідеальне“ саме так, як про це здогадався універсальний розум Маркса: під впливом трудових процесів.

... людина розуміла, що їй треба стати сильнішою звіра і, перш ніж навчитися перемагати звірів, допускала цю можливість, створюючи казки про переможців левів, Самсона, Геркулеса“¹.

У статті „Літературні забави“ О. М. пише про тематику художніх усних творів людини, що прокладає шлях до завоювання природи, а не мислила про „річ в собі“. В старі часи на процесах технічно примітивної праці, ще не дуже різко вираженого розширення людей на владик і рабів усна художня творчість трудящих створила в формі казок і легенд надзвичайно яскраві зразки живопису словом; загальна тема цих творів усної літератури: боротьба людини з природою, з чарівником, який оволодів її таємницями, і мрія про можливість для трудящих опанувати силами природи. Це — загальнолюдська тема“².

Фантастичне зображення реальної дійсності, відображення природи, суспільних відносин і стало матеріалом для міфологічної творчості. Фантазія взагалі, і зокрема в народній творчості, яка б вона різноманітна не була має в собі в дивовижних поєднаннях елементи реальності. Це підкреслювали в своїх працях класики марксизму; цю думку розвинув і конкретно поширив Горький. Міфи, фантастичні казки виникали на основі матеріалістичного мислення людини, на основі реальності, на основі праці. „Даже туманные образования в мозгу людей,— кажує Маркс—Енгельс,— и те являются необходимыми сублиматами (продуктами) их материального жизненного процесса, который может быть установлен на опыте и который связан с материальными предпосылками“³.

В статті „Про теми“ Горький доводить, що старовинні міфи про богів теж виникли на основі праці. „Найстаріші міфи не знають богів, які не були б майстрами: це вправні ковалі, мисливці, пастухи, мореплавці, музиканти, теслярі; боги теж майстерці: пряхи, куховарки, лікарки“⁴.

У доповіді на Першому з'їзді радянських письменників Горький ще раз підкреслює це, звертаючи особливу увагу на значення для первісної людини слова, словесної творчості, як організатора трудових процесів і соціальних відносин.

„Істориками первісної культури зовсім замовчувались цілком ясні ознаки матеріалістичного мислення, яке неминуче збуджувалося процесами праці й усією сумою явищ соціального життя стародавніх людей. Ознаки ці дійшли до нас у формі казок і міфів, у яких ми чуємо відгуки роботи над прирученням тварин, над відкриттям цілющих трав, винайденням знарядь праці. Уже в глибоку давнину люди мріяли про можливість літати в повітрі,— про це кажуть нам легенди про Фаетона, Дедала і сина його — Ікара, а також

¹ Ст. 189.

² Ст. 361.

³ Маркс—Енгельс. Німецька ідеологія. Собр. соч., т. IV, стр. 17.

⁴ Ст. 189.

казка про „килим -самоліт“. Мріяли про прискорення руху по землі — казка про „Чоботи - скороходи“, освоїли коня; бажання плавати по річці швидше її течії привело до винайдення весла й паруса; прагнення вбивати ворога і звіра здаля стало мотивом винайдення пращі, лука, стріл. Мислили про можливість прости й ткати за одну ніч величезну кількість тканини, про можливість збудувати за одну ніч добре житло, навіть „палац“, тобто житло, укріплене проти ворога; створили прядку, одно з найстаріших знарядь праці, примітивний, ручний верстат для ткання й створили казку про Василису Премудру.

... Не сумніваюся в тому, що стародавні казки, міфи, легенди відомі вам, але дуже хотілося б, щоб основний їх зміст був зрозумілий глибше. Зміст цей зводиться до прагнення стародавніх робочих людей полегшити свою працю, посилити її продуктивність, озброїтися проти чотириногих і двоногих ворогів, а також силою слова, прийомів „замовлянь“, „заклинань“ вплинути на стихійні, ворожі людям явища природи. Останнє особливо важливе, бо свідчить, як глибоко люди вірили в силу свого слова, а віра ця пояснюється явною й цілком реальною користю мови, яка організує соціальні взаємини і трудові процеси людей¹.

Отже, у своїх висловлюваннях Олексій Максимович, виходячи з тверджень марксизму, дав ясну характеристику першооснов виникнення фольклору. Ці першооснови є боротьба людини з природою, праця, що підняла її вище інших тварин, дала змогу осмислювати реальний світ. „Робота збуджує мислення, мислення перетворює робочий досвід в слова, стискає його в ідеї, гіпотези, теорії, в тимчасові робочі істини“, — говорить Горький у статті „Про п'єси“.

У розвитку культури, техніки міфи і казки мали не абияке значення, що особливо ясно кілька разів підкреслював Горький. Пишучи програмну статтю про тематику дитячих книг, він спиняється на одній з головних тем дитячої літератури „Для чого й як люди складали казки“ й говорить, що казка являє собою прототип гіпотези.

У передмові до „Тисячі й однієї ночі“ Горький цю думку подає ширше: „У казках насамперед повчальна „вигадка“ — дивна здатність нашої думки заглядати далеко вперед факту. Про „килими-самоліти“ фантазія казкарів знала за десятки віків до винайдення аероплана, про чудесні швидкості пересування в просторі, вішувала задовго до паровоза, до газів і електромотора.

Я гадаю, що саме фантазія, „вигадка“ створила і виховала одну з дивних якостей людини — інтуїцію, тобто „домисел“, який приходить на поміч дослідникові природи в той момент, коли його думка, міряючи, лічачи, спиняється перед вимірним і обчисленим, не в силах зв'язати свої спостереження, зробити з них точний практичний висновок. Тоді на поміч дослідникові з'являється „домисел“: „А може це ось так?“ І, доповнюючи розірваний ланцюг своїх спостережень ланкою умовного припущення, вчений створює „гіпотезу“, яка або виправдується далішим вивченням фактів, і тоді ми дістаємо сувору наукову теорію, або ж факти, спроби спростовують гіпотезу. Люди знайомляться з новими речами не тільки безпосередньо бачачи і сприй-

¹ Ст. 445, 446.

маючи дотиком речі, але оповіданнями про речі. Мабуть, казки повинні були сприяти розвитку деяких ремесел: гончарного, ковальського, ткацького, збройного та ін. Ручні ремесла переходять у мистецтво, як кажуть нам музеї. Думаю, що знайдеться й ще чимало доказів культурного впливу казок.

Історія культури, а також мистецтва мало і неясно говорять про широту і силу культурного впливу казок¹.

Говорячи про окремі казки і міфи, Горький кілька разів нагадує про значення для розвитку культури, техніки казок, у яких людина подає своєрідні „гіпотези“, мріє про опанування природи, в яких вигадки, фантазія мають під собою реальний зміст.

„Казка про „Килим-самольот“— теж вигадка так само, як стародавній міф про перших людей, що полетіли в повітря,— Дедала і сина його Ікара. Ця „вигадка“ була викликана до життя прагненням людини літати“².

У статті „Про казки“ Олексій Максимович підкреслює, що казки, як він пересвідчився й на собі, відіграють значну роль у формуванні поглядів людини на суспільне життя, особливо казки на соціально-побутові теми. Він оповідає, що атеїстичні риси йому прищепилися саме через казки. Коли він був малим, нянька багато розповідала йому про попів, про бога, що сходить на землю й втручається в земні діла. „З казок няньки бог майже завжди виявляється придуркуватим. Жив він на землі, ходив по селах, вступався в різні людські діла і все невдало“³.

Народ у своїй творчості, зокрема казках, сміливо висміює вигадані релігійниками байки про створення людини. Такі казки чув і Горький змалечку від няні. Про одну з них — як бог створив попа — Олексій Максимович згадує в статті „Про казки“.

„А розповідала вона так: задумав бог зробити лева, зліпив тулуб, приладовив задні ноги, пристосовав голову, приклеїв гриву, вставив зуби у пащу — готово. Дивиться, а на передні ноги матеріалу немає. Покликав чорта і каже йому: „Хотів зробити лева — не вийшло, вдруге зроблю, а цього негідника бери ти, дурню“. Чорт зрадів: „Давай, давай, я з цієї погані попа зроблю“. Приліпив чорт негідникові довгі руки, — зробився піп“⁴.

Про те, який вплив мали ці казки, письменник там же говорить:

„Років восьми я знав уже трьох богів: дідів — суворий, він вимагав від мене слухняності до старших, покірливості, лагідності, а у мене все це було слабо розвинене, й, по волі бога свого, дід старанно втокмачував якості ці в шкуру мені; бог бабусі був добрий, але якийсь безсилий, непотрібний; бог няньчиних казок, дурний і примхливий забавник, теж не збуджував симпатій, але був найцікавіший“⁵.

Там же Горький згадує про інші казки, які він чув від няні, про казки й пісні, що відображають соціальне життя, класові взаємини й викривають мерзенність буржуазного світу“.

„З няньчиних казок виходило, що й усе на землі придуркувате, смішне,

¹ Передмова до „Тисяча и одна ночь“, ГИХЛ, 1936.

² Ст. 16.

³ Ст. 168.

⁴ Ст. 168.

⁵ Ст. 170.

шахраювате, недоладне, судді — продажні, торгують правдою, як телятиною, дворяни-поміщики — люди жорстокі, але теж не розумні, купці до того жадібні, що в одній казці купець, якому до тисячі карбованців полтинників не вистачало, за півкарбованця продав нагайським татарам жінку з дітьми, а татари дали йому півкарбованця подержати в руках та й погнали його в полон, у Крим до себе, разом із тисячею карбованців, з жінкою й дітьми. Я гадаю, що вже тоді казки няні й пісні бабусі нав'яли мені невиразну певність, що є хтось, хто добре бачив і бачить дурне, зле, смішне, хтось чужий богам, царям, попам, хтось дуже розумний і сміливий¹.

Цей хтось „дуже розумний і сміливий“, про кого говорить тут письменник, був і є початком усіх початків, як підкреслював часто Олексій Максимович, — народ. Буржуазні вчені типу Келтуяли, про якого зокрема говорить Горький, фашистські писаки типу Наумана в своїх роботах про історію розвитку культури, мистецтва і, зокрема, фольклору відкидали роль трудящих мас як творців.

Говорячи про те, хто ж є творцем культури, зокрема великої спадщини фольклору, Горький у доповіді на з'їзді письменників підкреслює, що цим творцем був трудящий народ: „Під кожним зльотом стародавньої фантазії легко відкрити її збудника, а цей збудник завжди — стремління людей полегшити свою працю. Цілком ясно, що це стремління було внесене в життя людьми фізичної праці“².

Ще в 1909 році Горький з цього ж приводу казав: „Народ — не тільки сила, що створює всі матеріальні цінності, він — єдине й невичерпне джерело цінностей духовних; перший щодо часу, краси й геніальності творчості філософ і поет, який створив усі великі поеми, всі трагедії землі й найбільшу з них історію всесвітньої літератури“³.

У листі до К. Є. Ляцького Горький у 1912 році різко виступає проти невірних реакційних тверджень Келтуяли, що виводить народну творчість від панівних аристократичних верхів суспільства. „В наші дні, — пише Горький, — коли до народу, до його творчості помітне якесь дивне скептичне, примхливе й несерйозне ставлення, тексти, дані вами — навіть і без коментарів — дуже солідно заперечують тим, хто, як, наприклад, Келтуяла — нині виводить усю творчість народну з аристократії від командуючих класів“⁴.

У багатьох статтях Олексій Максимович доводить, що кращі мистецькі твори окремих індивідів беруть свій початок у творчості колективу. „Історія культури розповідає нам, що в середні віки ремісничі колективи мулярів, теслярів, різьбярів по дереву, ганчарів уміли будувати споруди й робити речі чудової краси ще не перевершеної художниками-одинаками“⁵. „В основі індивідуальної діяльності й людської одиниці лежить багатівковий досвід трудових мас“⁶. „Мистецтво — під владою індивідуума, до творчості здібний тільки колектив. Зевса створив народ, Фідій тільки втілював його в мармур“⁷.

¹ Ст. 170.

² Ст. 446.

³ Балухатий, „Горький и народное творчество“, „Правда“, 1936 р. № 347.

⁴ Там же.

⁵ Ст. 34.

⁶ Ст. 93.

⁷ Балухатий, цитов. стаття.

Цікаво, що ці висловлювання Горького викликали заперечення в реакційній пресі. „Якщо Фідій,— писали у відповідь Горькому,— вирізьблює з брили мармуру Зевса, то за Горьким — він лише шліфувальник, а творець той „народ“, тобто робітники, які виламали брилу мармуру з гори“. На цій репліці Горький у відповідь буржуазним писакам зробив тоді досить лаконічний надпис: „творець — той народ, що створив образ Зевса — дубина“. Пізніш, у статті „Про п'єси“ Горький ще раз про це зазначає: „Художник слова вправі уявити й собі робітничий клас в образі історичної, всесвітньої людини, джерелом найпотужнішої все перемагаючої енергії, творцем „другої природи“ — матеріальної й „духовної“ культури“¹.

Але чому ж люди праці, фізична енергія яких створила умови для росту й розвитку мислення, інтелектуальної енергії, стали пізніше безправними щодо користування силою розуму, культури? Горький на це відповідає: „Класова організація суспільства призвела до того, що право на користування силою розуму і на вільний розвиток його було разом з іншими правами відняте у робітничих мас“².

Цим правом тільки в умовах соціалістичного суспільства, в умовах Сталінської Конституції трудящі користуються цілком і повністю.

В статті „Положение Англии“ Ф. Енгельс доводить, що „... образованные классы в Англии глухи ко всякому прогрессу, и лишь под натиском рабочего класса они несколько приходят в движение“³. В листі з Лондона він знов підкреслює, що „Англия являет примечательный факт, что чем ниже класс стоит в обществе, чем он „необразованнее“ в обычном смысле слова, тем он прогрессивнее, тем большую он имеет будущность“³. Горький, проаналізувавши факти з історії розвитку культури людства, конкретизує ці думки Енгельса. „Є повна підстава сподіватися,— говорив він на з'їзді письменників,— що коли історія культури буде написана марксистами,— ми переконаємось, що роль буржуазії в процесах культурної творчості дуже перебільшена“⁴.

Трудящі були творцями культури,— людства, вони є єдиними її спадкоємцями, і це право у них не відбере ніхто ніякими засобами.

Важливе місце у висловлюваннях Горького про народну творчість займає питання про відношення літератури письмової і фольклору. Тут Горький також висловлює багаті переконливі думки, цінні і для фольклористів, і для письменників, і для істориків, і для літературознавців. Олексій Максимович вказує, що ніхто з істориків первісної і старої культури не користувався даними фольклору, особливо міфології, яка відбиває явища природи, боротьби людини з природою і широкими художніми узагальненнями відображає соціальне життя.

У передмові до „Тисячі й однієї ночі“ Горький, говорячи про вплив фольклору на розвиток культури взагалі, особливо підкреслює вплив усної творчості на літературу письмову. „Особливо значний і незаперечний вплив усної творчості на літературу письмову. Казками й темами казок здавна користувалися літератори всіх країн і епох. Роман Апулея „Золотий осел“

¹ Ст. 149.

² Ст. 142.

³ Собр. соч. М. Э. т. II, стр. 323, 281.

⁴ Ст. 448.

запозичений із казки. Казками користувався Геродот. Італія користується ними, починаючи з XIV віку, в „Декамероні“ Боккаччо; вплив казок цілком ясний в „Пентамероні“, „Гектамероні“, в „Кентерберійських оповіданнях“ Чоусера. Казками користувались Гете, Жанліс, Бальзак, Жорж Занд, Додє, Коппе, Лабуле, Анатоль Франс, Кармен Сільва, Андерсен, Топпелус, Дікенс — усіх не згадаєш. У нас казки використані цілим рядом найвидатніших письменників, в їх числі Хемніцером, Жуковським, Пушкіним, Львом Толстим. Формальна, сюжетна й дидактична залежність художньої літератури від усної творчості народу цілком безсумнівна й дуже повчальна¹.

У багатьох виступах і статтях, зокрема в листі до редакції „Библиотеки писателя“, Горький повторює це, роблячи щоразу наголос на потребі вивчення взаємовідносин літератури і фольклору, що дасть багато для розуміння світових літературних явищ. У доповіді на з'їзді письменників він зазначає: „Я знову звертаю вашу увагу, товариші, на той факт, що найглибші і найяскравіші, художньо досконалі типи героїв створені фольклором, усною творчістю трудового народу. Досконалість таких образів, як Геркулес, Прометей, Микула Селянинович, Святогор, далі — доктор Фауст, Василиса Премудра, іронічний щасливець Іван-дурень і, нарешті, Петрушка, що перемагає доктора, попа, поліцейського, чорта і навіть смерть, — усе це образи, в створенні яких гармонічно поєдналися рація й інтуїція, думка й почуття. Таке поєднання можливе лише при безпосередній участі творця в творчій роботі дійсності, в боротьбі за оновлення життя“².

Олексій Максимович робить висновок, що найяскравіші літературні типи, які увійшли в загальнолюдську скарбницю культури, створені на основі образів народної творчості, на основі казок, легенд, пісень і ін.; літературні образи окремих письменників стали тому світовими, що вони народилися на основі фольклору. „Европейські драматурги, — читаємо в статті „Про п'єси“, — не гребували фольклором — усною поетичною творчістю трудового народу, користувались вони піснями трубадурів, мейстерзингерів. У нас до початку XVII віку теж були свої „лицедії“ — скоморохи, свої мейстерзингери — „каліки перехожі“, вони розносили по всій країні „лицедійства“ й пісні про події „великої смуги“, про „Івашка-Болотнікова“, про бої, перемоги й загибель Степана Разіна.

Але коли запанував перший Романов, а особливо при сині його Олексії, церква й боярство винищили „скоморохів“ і калік-перехожих, а тих холопів, що пам'ятали і співали пісні скоморохів, наказано було „нещадно бити кнутом“. Кнутобійне ставлення уряду до народної поезії дуже міцно і надовго увійшло в страшний руський побут — ще 30-х років XIX століття в Нижньому Новгороді били кнутом „слободского кузнеца Семена Нечоса за паскудные песни про Бонапарта“³.

У народі є свої думки про історичні події, про дійсність, і він висловлював їх через творчість усну, бо шлях до літератури йому був заказаний. Ось чому царський уряд жорстоко боровся з тими людьми, які поширювали й виконували нелюбі йому фольклорні твори.

¹ Передмова до „Тысяча и одна ночь“, ГИХЛ, 1936

² Ст. 450.

³ Ст. 158.

Говорячи про силу народу в історії, Горький у статті „Про російську інтелігенцію й національні питання“ зазначає, що такі письменники, „як Шевченко, Пушкін, Міцкевич — люди, що втілюють дух народу з найбільшою красою, силою й повнотою“, стали великими саме своєю народністю, демократичністю.

В іншій статті він пише: „Російські літератори-дворяни, за винятком невідомого Олександра Пушкіна, не звертали уваги на фольклор, дуже багатий на драматичний матеріал, проте, вони не торкалися й матеріалу історії, може, тому, що предки їхні робили історію вкрай погано“¹.

Відзначаючи велику пізнавальну цінність і високу художність фольклору, Горький звертає особливу увагу на позитивну рису народної творчості — оптимізм, який, не зважаючи на тяжкі умови життя трудящих, не зважаючи на проповідь песимізму церквою, все ж зберігався.

„Дуже важливо відзначити, — говорить Горький, що фольклорові зовсім далекий песимізм, не зважаючи на той факт, що творці фольклору жили тяжко й нестерпно-рабська праця їх була позбавлена глузду експлуататорами, а особисте життя — безправне і беззахисне. Але при всьому цьому колективістські властива свідомість його безсмертя й певність його перемоги над усіма ворожими йому силами. Герой фольклору — „дурень“, зневажуваний навіть батьком і братами, завжди виявляється розумнішим, завжди — переможець усіх життєвих злигоднів так само, як перемагає їх Василиса Премудра.

Якщо ж іноді в фольклорі звучать ноти безнадійності й сумніву в раці земного буття — ці ноти явно навіяні двотисячолітньою проповіддю песимізму християнської церкви й скептицизмом неутра паразитичної дрібної буржуазії, що живе між молотом капіталу й ковадлом трудового народу. Значення фольклору особливо яскраво освітлюється порівнянням його фантастики, заснованої на успіхах праці, з важкою бездарною фантастичною церковною „житийною“ літературою й жалюгідною фантастикою рицарських романів“².

Вказуючи письменникам на потребу використовувати фольклор, Олексій Максимович зазначає, що і як треба використовувати. Вище вже було сказано, що Горький велику цінність фольклору бачив у його реалістичному узагальненні, багатій фантазії, вигадці, які сприяли навіть розвиткові техніки матеріальної культури. Саме багатій фантазії, вигадки й рекомендує Горький учитись у фольклорі.

„В художній літературі фантазія, вигадка, інтуїція також мають вирішальну роль. Мало спостерігати, вивчати, знати, треба ще й „вигадувати“, творити. Творчість є сполучення багатьох дрібниць в одно більш або менш велике ціле, досконалої форми. Так були створені всі найбільші твори світової літератури, всі найвидатніші „типи“ — Робінзон Крузо, Дон-Кіхот, Гамлет, Вертер, Карамазови, Обломови, Безухі й т. ін. — типи більш або менш віджили, все ж живучі серед нас.

Я переконаний, — говорить далі Олексій Максимович, — що знайомство з казками і взагалі з невичерпними скарбами усної народної творчості дуже корисне для молодих початкуючих письменників. Не одним лише мною помічено, що вони в більшості своїй, покірливо й безумовно скоряючись

¹ Ст. 158.

² Ст. 450.

дійсності, фотографуючи її віршами й прозою, роблять це дуже сухо, надокрівно, холодецькими словами, а час вимагає пафосу, огню, іронії... Казки допомогли б дуже сильно розвинути фантазію письменника, примусили його оцінити значення вигадки для мистецтва, а головне — збагатити його скудну мову, його бідний лексикон, який він часто даремно й майже завжди по-творно намагається збагачувати „провінціалізмами“, місцевими реченнями або вигаданими „нашвидку“ мертвонародженими словечками¹.

Всебічно збагативши себе знаннями фольклору, Горький уміло і широко використовує їх для своєї письменницької роботи. В цьому він один із кращих зразків. Кожний письменник, коли він щиро хоче бути справжнім художником-реалістом, повинен знати фольклор. „Письменник, який не оволодів знаннями фольклору,—поганий письменник,—пише Горький у листі до В. І. Анучіна.—В народній творчості заховані безмежні багатства, і добросовісний письменник повинен ними оволодіти. Тільки тут можна вивчити мову, а вона у нас така багата і славна“.

Такі головні думки Горького про відношення літератури і фольклору. Вони дуже цінні для фольклористів, наших письменників і літературознавців.

У пізніших статтях і виступах великий письменник загострив увагу на вивченні сучасного фольклору, що вільно розквітнув і всебічно розвинувся після Жовтневої революції в новій країні, де навіть пейзаж різко змінився. „Нам треба твердо визнати й пам'ятати,—писав Горький,—що художня творчість трудових мас не зникла, не вбита віками підневільної, каторжної роботи на всевладну одиницю, яка вигадала містичного бога для виправдання свого буття, нам треба визнати, що здатність трудових мас до образної творчості слова виникає й повинна виникнути, бо революція визволяє людину не тільки соціально, фізично, але й емоціонально, інтелектуально“².

В капіталістичному суспільстві праця втрачала всяку видимість самодіяльності, капіталістичний лад не давав можливості праці стати справою творчості.

Великий письменник мріяв про час, коли праця стане вільною, радісною і на її основі виникне нова вільна література і фольклор. І цей омріяний час прийшов. Марксизм-ленінізм учив пролетаріат, що треба побудувати такий лад, в якому „Если ты в состоянии доставлять радость тысячам людей, то тысячи станут оплачивать тебя за это“³. Такі відносини, таку працю і побачив Горький у Радянському Союзі, про який він сказав: „Існує країна, де воля й розум усієї маси робітників, селян збуджуються й виховуються державно-необхідною працею, однаково корисною для кожної робочої одиниці, й де вся маса трудової енергії залучається до різноманітної роботи створення нових умов життя, тобто нової соціалістичної культури“⁴.

„Праця, яка все розв'язує, яка, навіть діючи підневільно на безглузлого пожирателя живої людської сили, завжди давала ключ до всіх таємниць життя, а нині у нас не тільки відроджує, а перевищує старовинну легенду про подвиги Геркулеса й богоборця Прометея,—от він, справжній герой нашої дійсності“⁵.

¹ Передмова до „Тисяча и одна ночь“, ГИХЛ, Л., 1936.

² Ст. 73.

³ К. Маркс и Ф. Энгельс. Собр. соч., т. IV, стр. 377.

⁴ Ст. 420.

⁵ Ст. 73.

Що ж то за люди нашої дійсності, епохи Сталінської Конституції, яким тільки праця дала ключ до перевернення чудес Геркулеса і Прометея? Це — люди найвищого напруження творчої енергії, учні, соратники й друзі Леніна. Вони на чолі з Йосифом Сталіним, людиною могутньої організаторської сили, по-дружньому виховують у колишній „варварській“ і „вбогій“ країні нового, культурного хазяїна-соціаліста¹.

У вільній братерській сім'ї народів СРСР у визволеній праці народжуються, виростають під батьківським доглядом товариша Сталіна стахановці, герої праці, які роблять чудеса, що перевершують подвиги міфічних героїв. У вільній країні ростуть і розвиваються талановиті творці, які разом з усім народом будують нову соціалістичну культуру.

Горький особливу увагу звертає на вивчення творчості вільного народу. „Народ наш у частині мовної творчості дуже талановитий народ, але ми погано з ним рахуємося. Ми не вміємо відібрати те, що у нього талановите. Згадайте, як прекрасно робить він частушки“².

А таких талантів у нас мільйони. Ріст їх і їх творчості особливо радував геніального письменника. „Численність талантів,— писав Горький,— що їх висуває маса в усі ділянки праці й творчості,— дивує й радує“³.

Прагнення багатьох тисяч людей до творчості поезії і прози — це процес нечуваний в історії людства, в такому об'ємі й з такою силою він не спостерігався в минулому⁴. „В нашій країні навіть каміння співає“,— сказав Горький, уже будучи хворим, коли прочитав проект Сталінської Конституції. Це був один з останніх його дорогоцінних висловів про нашу дійсність. Згряя головорізів не дала змоги цьому титанові пролетарської революції продовжувати творчість на користь соціалістичної держави і трудящих усього світу. Ромен Роллан, відгукуючись тоді на смерть Горького, писав, що він любить його за те, що Горький „був перший з найбільших художників слова, що розчищав шлях для пролетарської революції“ і „відав свій широкий розум і свою безмежну добрість радянському урядові, який його глибоко поважав і вожді якого були його особистими друзями“⁵. І ось за це Горького убила троцькістсько-бухарінська банда. А скільки б він, такий дорогий для нас Олексій Максимович, міг ще дати для нашої соціалістичної батьківщини! Смерть його — всенародне горе, оплакане трудящими не лише Радянського Союзу, а й усього світу.

У своєму кінцевому слові на з'їзді радянських письменників Горький звернувся до літераторів: „Повторюю: початок мистецтва слова — в фольклорі. Збирайте ваш фольклор, вчіться на нім, обробляйте його“⁶.

Погляди на фольклор великого знавця і цінителя скарбів народної творчості для нас дуже цінні. Їх треба вивчати, систематизувати, бо, на жаль, вони розкидані у різних джерелах. Ця робота майже не почата і чекає радянського фольклориста.

¹ Ст. 406.

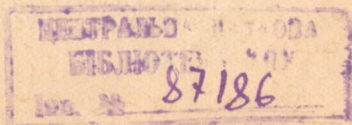
² Ст. 499.

³ Ст. 113.

М. Горький. Літерат.-крит. статті. ГИХЛ, М., 1937, ст. 501.

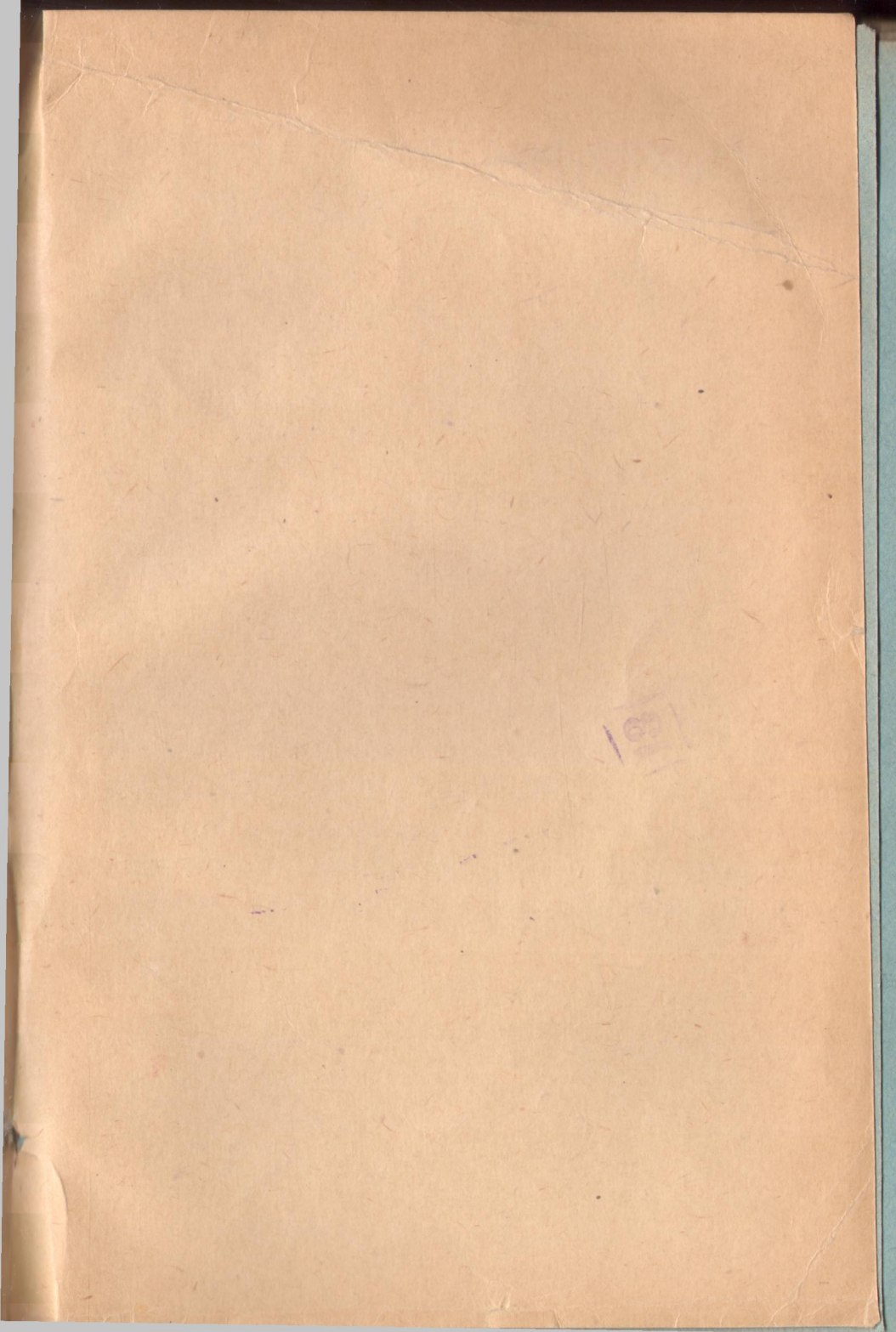
⁵ Правда, 1936, № 347.

⁶ Ст. 481.

Т. в. о. редактора П. Ходченко
Секретар редакції М. Гільов. Техкерівник С. Білокінь.
Коректор І. Галактіонов

Друкарня ім. М. В. Фрунзе. Харків, пров. Фрунзе, 6. Уповно-
важений Головліту 87. Зам. 481. Тираж 6.000. 7 $\frac{1}{2}$ друк. арк.
Пап. ф. 62×94—38 кг 3 $\frac{3}{4}$ пап. арк. В 1 пап. арк. 122512 літ.
Здано в роботу 11/V-38 р. Підписано до друку 16/VI-38 р.

Ціна 1 крб. 50 коп.

